

הרגישות לנפגעים = רצף ותמורות

ממלחמת יום הכיפורים דרך מלחמת לבנון השנייה ועד "עופרת יצוקה"

מוטי ספראי

נושא הרגישות לנפגעים עומד במרכז סדר היום צה"לי בשנים האחרונות. יש הטוענים כי הרגישות הגבוהה לנפגעים פגעה בתפקוד צה"ל במלחמת לבנון השנייה, והכתיבה את דפוסי הפעלת הכח ב"עופרת יצוקה". מאמר זה בוחן את מרכיבי הרגישות לנפגעים, כפי שהשתקפו במלחמת יום הכיפורים - ארוע מעצב ומכונן.

זוהו כמה שינויים בדפוסי הטיפול המערכתי בנפגעים בתחומי השליטה במידע, התפתחותה של "הירואיקה אלטרנטיבית" של הצלת שבויים ונעדרים ככל מחיר המתנגשת לעיתים עם ההירואיקה המבצעית הקלאסית, התמודדות פרטנית יותר עם סוגיית הנפגעים, ועוד. הבנת שינויים אלה זורה אור חדש על השיח העכשווי. ההעמקה בדפוסי הפעולה הארגוניים יכולה לסייע לצה"ל בגיבוש אסטרטגיות להתמודדות עם הסוגיה המורכבת והרגישה של הטיפול בנפגעים.

פתח דבר

הרגישות לנפגעים במלחמת לבנון השנייה ו"עופרת יצוקה"

הטיפול בנפגעים היה אחד מהנושאים המרכזיים, שהעסיקו את השיח הציבורי במהלך מלחמת לבנון השנייה, ולאחריה. ניתן לומר, כי אחת העילות לפריצת המלחמה קשורה לנושא - התקרית בגבול הצפון בה הרגו לוחמי חיזבאללה 8 חיילים וחטפו שניים אחרים. תוך כדי הלחמה, בלט העיסוק האינטנסיבי בנפגעים מקרב החיילים ומקרב האוכלוסייה האזרחית - מספר גבוה של נפגעים היווה פעמים רבות אינדיקציה בשיח הציבורי לקיומו של מחבל. נושא זה בלט גם בדיונים בעקבות המלחמה, בהם נטען כי האופן שבו טופל נושא הנפגעים בא לעיתים על חשבון הדבקות במשימה:

אחת התפישות האסטרטגיות המוטעות שהפגינו ההנהגה הצבאית והפוליטית של ישראל במלחמת לבנון השנייה הייתה החשש המוגזם מפני אבידות (ענבר, הארץ, 10/1/2007).

בהקשר זה, בלטו במיוחד דבריו של ראש אכ"א האלוף אלעזר שטרן, שטען כי הכשל בלבנון נגרם בשל רגישות יתר לחיי אדם:

ראש אכ"א האלוף אלעזר שטרן, התראיין... ואמר כי 'עודף רגישות לחיי אדם גרם לצה"ל לחלק מהכשלונות

במלחמה בלבנון. דיווחו לרמטכ"ל על כל חייל הרג, וקשה לנהל כך מלחמה, הוסיף שטרן, 'הרגישות שלנו לחיי אדם, ואולי אפילו עודף הרגישות, גרמו לנו לחלק מהכשלונות. בגלל נפגע אחד או שלושה עצרו במלחמה קרב שלם, וזה לא צריך לקרות'.

(פריש, מעריב, 2/11/2006).

במבט ראשון נראה לכאורה, כי במבצע עופרת יצוקה איבד נושא הנפגעים ממרכזיותו, ייתכן והדבר נבע בשל מיעוט הנפגעים. אולם, במבט מעמיק ניתן לקבוע כי ההפך הוא הנכון: נושא הרגישות לנפגעים הוטמע במידה רבה כל כך, עד שהוא הפך לחלק כמעט מובן מאליו מהתוכנית המבצעית, לפחות בשני מימדים:

1. בשלב התמרון הקרקעי נמנע צה"ל מכניסה לאזורים המיושבים בצפיפות, פעולה שיוחסה לחשש מנפגעים רבים: מתקפה קרקעית רחבת מימדים שתכליתה לכבוש את כל רצועת עזה - זו האופציה הפחות מועדפת על ההנהגה הצבאית והמדינית משום שהיא כרוכה בנפגעים רבים. (מלמן, הארץ, 1/1/2009).
- אפשר ללכת קדימה במחיר שהחברה הישראלית נרתעת מלשלם, מטעמים מובנים. (שביט, הארץ, 6/1/2009).

החלטה זו מצויה במתח עם הרצון לצמצום שיגורים, שכן המשגרים נסוגו לתוככי השטח המיושב בצפיפות והמשיכו משם בשיגורים.

1 מוטי ספראי ר' תחום מחקר ענף מד"ח חמ"ן לשעבר

מבוא

מאמר זה בוחן את הגורמים ואת השורשים של התופעה המכונה "רגישות לנפגעים"; תופעת הרגישות לנפגעים מוגדרת כנכונות נמוכה של החברה לשאת אבידות בפעילות צבאית. בספרות מתחום יחסי צבא חברה נטען כי תופעה זו מאפיינת את מרבית הצבאות המערביים, וכי הרגישות לנפגעים בעולם המערבי מצויה במגמת עליה, עד כדי התנגדות מוחלטת לצאת לפעילות הכרוכה בנפגעים (Kummel and Leonhard, 2005, Smith, 2005, Van Der Meulen and Soeters, 2005).

מאמר זה בוחן את השיח האופף את התופעה בהקשר הישראלי, בעיקר תוך השוואה לביטוי התופעה במלחמת יום הכיפורים - אירוע מכונן ומעצב בתחום הטיפול בנפגעים בצה"ל. הטענות המרכזיות של המאמר הן כדלהלן:

1. בניגוד לטענה הרווחת, הרגישות לנפגעים איננה "סיפור חדש", המבטא שינוי חברתי שחל בשנים האחרונות, אלא היא תופעה המלווה את צה"ל מראשיתו בעוצמה רבה ומשתנה. אנו נדגים טענה זאת ביחס למלחמת יום הכיפורים.
2. הרגישות לנפגעים איננה רק סוגיה של ערכים ונורמות בחברה, אלא יש לה גם ביטויים במנגנונים פנים צבאיים ובדפוסי הפעולה של הצבא. אנו טוענים, כי חשיבות הביטוי הפנים צבאי בהתמודדות עם סוגיית הרגישות לא פחותה מחשיבות היחס האזרחי לנושא זה.
3. הרגישות לנפגעים אינה מייצרת רק מנגנונים ודפוסי פעולה, אלא היא אף מושפעת מדפוסי הפעולה הפנים צבאיים ומעוצבת על ידם.
4. דפוסי פעולה אלו עברו שינוי לאורך השנים, כאשר מלחמת יום הכיפורים מהווה נקודת מפנה מרכזית בעיצובם.

שיטת המחקר

מחקר זה מתבסס על ניתוח מגוון רחב של מקורות. ביחס למלחמת לבנון השנייה ולמבצע "עופרת יצוקה", נערך ניתוח תוכן שיטתי של הפרסומים בעיתונים המרכזיים - בעיקר ידיעות אחרונות והארץ. ביחס למלחמת יום הכיפורים, בנוסף לניתוח העיתונות, נעשה גם ניתוח ארכיוני של מסמכים מלשכת ראש אכ"א שעסקו במדיניות בנושא הנפגעים. בנוסף, המחקר מתבסס על סקירה תיאורטית של מקורות סוציולוגיים בנושא הנפגעים, שאת עיקריה נביא בפרק הבא.

הרגישות לנפגעים - רקע תיאורטי

כאמור, בספרות מתחום יחסי צבא-חברה קיימת טענה, כי בשנים האחרונות חלה עליה ברגישות של החברה לנפגעים עד כדי חוסר סובלנות לשאת אבדות. יש הטוענים שאותה רגישות לנפגעים

2. ההרס הפיזי הרב בעזה וריבוי הנפגעים בצד הפלסטיני יוחסו לניסיון לצמצם עד כמה שניתן את הנפגעים בצד הישראלי:

הרעיון המנחה את השלב השני בעופרת יצוקה, זוהי גם ההנחיה של צמרת הצבא למפקדים, הוא: לא לוקחים סיכונים. הולכים בכל הכוח, יורים בכל האמצעים, כולל ארטילריה, ובלבד שיהיו מינימום נפגעים לכוחותינו.

(פישמן, ידיעות אחרונות, 4/1/2009).

"העוקץ הוא שמבצעים קרקעיים מסוכנים יותר למשתתפים בהם... על כן מבחנם... הוא בהוצאת הרעיון מהכוח אל הפועל ללא נפגעים רבים לצה"ל. צה"ל, מעידים קצינים, מפעיל כוח אש עצום. זו תוצאה של מדיניות מחושבת לפיה הציבור יתקשה לעכל נפילת חללים ולכן ננקטת גישה אגרסיבית."

(הראל ויששכרוף, הארץ, 7/1/2009).

3. הנפגעים כמרכיב המרכזי בתפיסת ההישג - מספר הנפגעים היה מדד מרכזי להישג הישראלי ולתבוסת החמאס, ודחקה לשוליים את ההישגים בהשתלטות על השטח:

שם המשחק הוא: ספירת גופות והרס. אין פה שום כוונות לכבוש שטחים... עד היום השני לא גבה הנשק הזה [ירי תלול מסלול של החמאס, מ.ס.] מבחינתם מספיק הרוגים. גם אצלם, ספירת גופות והרס זה שם המשחק.

(פישמן, ידיעות אחרונות, 4/1/2009).

יומיים עם מספר נפגעים נמוך מן הצפוי בלחימה הקרקעית, ואצלנו כבר מחקו את החמאס.

(פישמן, ידיעות אחרונות, 6/1/2009).

נכון שידה [של ישראל, מ.ס.] על העליונה בקרבות, ומספר נפגעיה נמוך לאין שיעור

(הראל ויששכרוף, הארץ, 9/1/2009).

תפיסת ההישג בתחום הנפגעים עוצבה ביחס לציפיות המוקדמות ולמלחמת לבנון השנייה:

תרמה לו [להישג הצבאי, מ.ס.] גם חולשת האויב, וההערכות המוקדמות על אבידות רבות לצה"ל, שהתבדו... המספר הקטן של אבידות חיזק את ההרגשה שטרדאומת לבנון נמחקה

(בן, הארץ, 18/1/2009).

ניתן איפוא לראות, כי החשש מנפגעים, אשר במלחמת לבנון השנייה נטען, כי גרם להססנות ולפיק ברכיים, לא רק שלא נמוג, אלא אף הוטמע בתוכניות ובדפוסי הפעולה המבצעיים. חשש זה אף היווה מרכיב מרכזי בטענות חלק מאלה שבחנו את ההישג של מבצע "עופרת יצוקה". לאור כל זאת, חשיבות ההבנה של הרגישות לנפגעים וההתמודדות עימה לא רק שלא פחתה, אלא אף גברה בשנים האחרונות.

מול מגמה אוניברסאלית זו של רגישות לנפגעים, טוען וינר (Weiner, 1990), כי בישראל רגישות זו מועצמת - האוכלוסייה הקטנה, היותה של החברה הישראלית חברה מלוכדת ושיעור הנפגעים העצום יחסית לגודל האוכלוסייה, הופכים את הבעיה מסוגיה פרטית לסוגיה כלל חברתית, על כך יש להוסיף את זיכרון ההשמדה בשואה, המעצים את חוויית האובדן. אולם, גם בהקשר הישראלי, מדגישים המחקרים כי הביקורת הציבורית בנושא זה הועצמה במיוחד בשנות ה-90', אז התארגנו הורים למאבק למול הצבא בעקבות תאונות האימונים (גרוסמן, 2006; לבל ורונאל, 2006). רגישות זו מומשגת כחלק מתהליכי הדה-מיליטריזם של העשורים האחרונים.

מלחמת יום הכיפורים והרגישות לנפגעים

מאמר זה בא להוסיף על ההשוואה הרוחנית המקובלת לצבאות המערב, את ההשוואה הכרונולוגית - לאורך ציר הזמן. מול התחושה, שבעבר היה טוב יותר וכי רגישות לנפגעים הועצמה בעשורים האחרונים, מלמדת התבוננות במלחמת יום הכיפורים, כי גם אז הסתובבו בכירי הצבא בתחושה קשה שנושא הרגישות הישראלית לנפגעים היא בעיה אסטרטגית, הפוגעת באופן מהותי ביכולת הצבאית. הדבר עולה מתוך סיכומי דיונים של המטה הכללי, כשנה לאחר המלחמה:

מפני שנקודת התורפה הבסיסית שלנו היא בעצם - אנחנו לא מסוגלים לשאת אבידות. הערבים, היתרון הגדול שלהם זה היכולת שלהם לשאת אבידות... הנקודה הזאת של יכולת לשאת באבידות היא מגבלה רצינית שלנו, שנתגלתה בצורה בולטת במלחמה הזאת... לא במלחמת השחרור. מלחמת השחרור היתה מלחמה שהיו לנו בה 6,000 אבידות... לאחר ששה מיליון, והדבר לא השפיע על התודעה שלנו כל כך... שהתברגנו במשך השנים

(סיכום דיוני מטכ"ל, 1974, א"צ, 13/528/1979).

הרגישות לנפגעים הוצגה כחולשה במיוחד ביחס לצבאות זרים ולאירועים מקבילים בהיסטוריה:

אמר לו [ישראלי לשגריר הפיני, מ.ס.]: תראה, הייתה לנו מלחמה כזו, היו לנו 2,400 אבידות, פצועים, ולנו כל בחור ופצוע זה חשוב, וזה הורג אותנו העניין הזה. אנו עם של 3 מיליון. אז השגריר הפיני אמר לו: שמעת על ה"וינטר קמפיין"? שהייתה בפינלנד? אנו לא 3 מיליון, אנו 4 מיליון. היו לנו 150,000 הרוגים וחצי מיליון פצועים... אבל אנחנו מאושרים, יש לנו פינלנד. אנו שמרנו על עצמאותנו. זה לדורות על דורות... אז אנו הולכים מדוכאים?...

הוא [אמריקאי, מ.ס.] אומר לי - נדהמתי לראות מה עשתה לך מלחמת יום הכיפורים. ואם אתם בגלל 2,500

כובלת את ידי הצבאות והיא מהווה את הגורם המרכזי העומד בבסיס כישלונות של צבאות מערביים להשיג את מטרותיהם במשימות השכנת שלום כדוגמת בוסניה וסומליה (Van Der Meulen and Soeters, 2005). הדחף לחלץ גוויות של חללים והתביעה "שלא להשאיר אף אחד מאחור" בסומליה, אף קדמו לדאגה לפצועים וגם לביצוע המשימה עצמה. הידיעה על השחתת גוויות השפיעה על קבלת ההחלטות, ועצירת הכוחות במוגדישו נבעה גם משיקולים כאלה (Samet, 2005, pp. 624-625). את העלייה ברגישות החברתית והצבאית לנפגעים מייחסים בדרך כלל לשנות ה-90'. סמית (Smith, 2005) מונה מספר גורמים המעצבים את הרגישות לנפגעים:

1. האינטרס הלאומי - ככל שהמשימה הצבאית רחוקה יותר ממה שנתפס כאינטרס לאומי פנימי, כך יגברו הרגישות לנפגעים וחוסר הנכונות לשלם מחיר.
2. חישובים אסטרטגיים - כשהבית מותקף יש בדרך כלל נכונות להלחם עליו בכל מחיר, אולם במקרים אחרים אנשים מחשבים את סיכויי ההצלחה, את המחיר, את מספר הנפגעים, את משך הפעולה, את האלטרנטיבות האחרות שאינן צבאיות ואת אפשרויות הסיוע בבעלי ברית. אם למשל, ניתן לזהות סיכויי הצלחה נמוכים ואפשרות לבצע את הפעולה בדרכים לא צבאיות, תגבר הרגישות לנפגעים.
3. שיקולים לאומיים - ככל שההנהגה כריזמטית פחות וסובלת מחוסר אמון, כך תקטן הנכונות לשאת נפגעים. הכיוון שאליו נוטה דעת הקהל, במיוחד מרכז המפה הפוליטית, משפיע אף הוא על הנכונות לשאת נפגעים, לתקשורת ולאופן שבו היא מציגה את הנושא תפקיד קריטי בהקשר זה.
4. קיימים מספר וקטורים של שינוי המגבירים את הרגישות לסוגיית הנפגעים -
 - א. הווקטור הדמוגרפי של מיעוט הילודה והזדקנות האוכלוסייה (הסוגיה של היקף כוח האדם משפיעה גם על הצבא עצמן בהעריכו את סוגיית הנפגעים);
 - ב. הווקטור האינדיבידואליסטי של המעבר לתפיסות ליברליות, השמות את הפרט במרכז;
 - ג. הווקטור של שינוי הציפיות והתפיסות ביחס למלחמה - אם במאה ה-19 נתפסה המלחמה כמשהו "הירואי", הרי שבסוף המאה העשרים הובנתה ציפיה, שהתבססה על טכנולוגיה, למלחמה ללא נפגעים. גם המעבר ממודל גיוס המונים ("צבא העם") למודל גיוס וולונטרי מעלה את הרגישות לנפגעים, בשל תחושה כי נטל הנפגעים אינו מתחלק באופן שוויוני. מעניין לציין, כי גם בהקשר הישראלי, אופיינה מלחמת לבנון השנייה בטענות אודות אי-שוויון חברתי המשתקף במפת הנפגעים (לוי, 2007; דברי האלוף שטרן, lynet, 16/8/2006).

בסופו של דבר כחללים). מציאות זו, שבה הייתה קיימת אי ודאות לגבי גורלם של חיילים כה רבים, הייתה חסרת תקדים והולידה גל של מחאה וביקורת, בעיקר מצד משפחות הנעדרים. בשל ייחודיות התופעה נתמקד בה. נסקור כעת בקצרה את נקודות הציון בנושא פרשת הנעדרים.

ימי הלחימה - 26/10/1973-7/10/1973

כשבוע לאחר פרוץ המלחמה, ב-14/10/73 פרסם דובר צה"ל הודעה ובה ציין, כי במלחמה נהרגו 656 חיילים. הודעות נמסרו למשפחות, אך שמות החיילים לא פורסמו בכלי התקשורת. שר הביטחון ציין, כי כעת לא ניתן לעסוק באכל על הנפגעים, כיוון שאנו נמצאים בעיצומה של הלחימה (משה דיין, ידיעות אחרונות, 15/10/73).

מתום המלחמה עד לקבלת רשימת השבויים ממצרים

26/10/1973-17/11/1973

עם תום המלחמה נערך מפקד ביחידות. המחקר הציג את ההיקפים האמיתיים של הבעיה. בשיח הציבורי, נדמה היה כי הסיבה לתופעת הנעדרים היא בעיקר נפילה בשבי - עובדה שאפשרה לציבור לשמר מידה של אופטימיות ולהתמקד בסיפורי הזיהוי של שבויים מתמונות שפורסמו במחנות השבויים. הגרסה הצה"לית שהוצגה בתקשורת הייתה, כי כל הנעדרים הם בחזקת חיים (בלה אלמוג, ידיעות אחרונות, 28/10/73). לעומת זאת, הרחק מעיני התקשורת, במפגש הפרטני בין המשפחות לגופים הצבאיים - הייתה זו תקופה סוערת במיוחד, כפי שניתן ללמוד מהתבוננות רטרוספקטיבית מדיווח שפורסם שנה לאחר מכן:

השאגות הראשונות עלו מן דווקא מן העורף. בוקר יום א', ה-7 באוקטובר 1973, כבר מצא עשרות הורים מודאגים ורעיות חיוורות פנים ליד אשנבי קבלת הקהל במשרדי קציני הערים... זרם האנשים במשרדי קציני הערים גאה מיום ליום, ככל שגבר מספר הנאים, כך גם גברה ההיסטריה. כיוון שאיש בצה"ל לא חזה מראש את הבעיה והיקפה לא היו קציני הערים מצוידים בכלים המתאימים למתן תשובות כלשהן. הקצינים והחיילות היו חסרי אונים ואיבדו את העשתונות. הם פרצו בכבי מרוב ייאוש. אחד מקציני הערים הסתגר במשרדו, לא אבה לראות פני איש זולת "מקרים חריגים". כאשר הצליח אחד האבות להיכנס למשרדו שאל הקצין - "זה מקרה חריג?". "כן", השיב האב, "בני נפל". "זה לא חריגו" קבע קצין העיר ושילח את האיש מעל פניו.

מי שנכח במעמדים הללו, במשרדי קציני הערים, לא ישכח לעולם את שראו עיניו: נשים מרטו שערותיהן, אבות חבטו באגרופים על אשנבים ושולחנות. אמהות התנפלו על חיילות צעירות והיכו אותן באכזריות. ידעתם

הרוגים הגעתם למצב הזה - *Get out of this business*.
שאלתי אותו - איזה ביזנס אמר לי - *Business of making war*

(א"צ, 11/528/1979).

לבל טוען כי מלחמת יום הכיפורים מהווה קו פרשת המים בנושא השכול:

בראשית הדרך התבטאויותיהם הציבוריות הלמו תימות רעיוניות שהופצו על ידי ראשי הממסד... המציאות החלה להשתנות כאשר הפכו הורים שכולים ליזמים רבים ליזמים תקשורתיים ופוליטיים המפיצים מסרים המצביעים על "אויב" גם בתוך גבולות המדינה... התהליך הזה החל לזכות לפומביות מאז מלחמת יום הכיפורים, כאשר הואשמה ההנהגה הפוליטית במותם של אלפים (לבל ודונאל, 2006).

לאחרונה פורסמה עבודה מקיפה של חסון רוכלין (2006) בנושא ועד הורי הנעדרים בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים. העבודה בוחנת בעיקר את ההיבט הפוליטי של ניצול הזדמנויות להתארגנות מחאה אנטי ממסדית. חסון רוכלין מרחיקת לכת וטוענת, כי ההתארגנות של הורי הנעדרים, לא רק שהייתה מפנה בתחום השכול, אלא היוותה את נקודת המפנה בהיווצרות המחאה הפוליטית בישראל באופן כללי. מכאן שהמחאה בתחום הנפגעים קדמה לתנועות המחאה החברתיות של מוטי אשכנזי וחבריו, למרות שאלה נצרכו בזיכרון הקולקטיבי כראשית תופעת תנועות המחאה בישראל.

לפיכך, זאת תהייה טעות להתבונן על הרגישות לנפגעים בראיה קצרת טווח, הרואה בתופעה חלק מתהליכים עכשוויים העוברים על החברה בישראל; בה בעת, אין להתעלם מכך שנפל דבר במלחמת לבנון השנייה בתחום הרגישות לנפגעים. בכדי לחדד את מהות הרגישות לנפגעים שנצפתה במלחמת לבנון השנייה, יש צורך לנתח אותה בפרספקטיבה היסטורית, בפרט לאור מלחמת יום הכיפורים, המהווה את האירוע המעצב בתחום הטיפול בנפגעים בצה"ל, שגם בו בלטה סוגיית הרגישות לנפגעים.

הטיפול בנעדרים במלחמת יום הכיפורים - סקירה כרונולוגית

תופעת הנפגעים במלחמת יום הכיפורים הייתה חסרת תקדים. היקף הנפגעים היה עצום - למעלה מ-2,500 הרוגים בתוך שלושה שבועות של לחימה (אמנם בת"ש היקף הנפגעים היה גדול יותר, אולם המלחמה היתה ממושכת הרבה יותר). בנוסף, המלחמה הציפה את סוגיית הנעדרים - אותם חיילים שלא היה ידוע מה עלה בגורלם - שבויים, חללים לא מזהים, הרוגים שגופותיהם נותרו בשטח, ועוד. כשבועיים לאחר תום הקרבות, ב-10/11/73, למעלה מ-800 חיילים הוגדרו כנעדרים (רובם המוחלט הוכרז

מהמקור הנ"ל ניתן ללמוד על מספר מימדים של אי בהירות ראשית, אי בהירות על ציר הזמן שנמשכה חודשים לאחר המלחמה; שנית - אי בהירות מספרית הנובעת מריבוי ההגדרות ותחומי החפיפה החלקיים ביניהם - חללים, חללים בלתי מזהים, חללים מאותרים שמקום קבורתם לא נודע, נעדרים, נעדרים שמתו לפי עדויות, שבויים, ועוד.

התפוצצות סוגיית הנעדרים - מפרסום רשימת השבויים עד פרסום רשימת החללים הכוללת - 18/11/1973 - 7/12/1973

פרסום רשימת השבויים במצרים היווה מכה קשה למשפחות החיילים הנעדרים, שרובם היו נעדרים מהחזית הדרומית. שר הביטחון קבע כי אין עוד שבויים בחזית הדרומית, וסימן בכך את התפרצות "סיר הלחץ" של המשפחות, שתקוותן לשמוע בשורות טובות נגזזה. השיח הציבורי עסק באותה עת פחות בסוגיית אי הוודאות ויותר בהיבטי השכול והכאב. התסכול מחזק את הביקורת על המערכת הצבאית, שעוסקת בעיקרה בכעס על חוסר רגישות וחוסר אכפתיות (ראו למשל: מכתב משפחה שכולה, ידיעות אחרונות, 22/11/1973). הבנת היקף התופעה גרמה להתפרצות של הנושא ולחדירתו למרכז השיח הציבורי, כל זאת בצילן של הפגנות סוערות:

"כבנס של קרובי הנעדרים, שנערך אתמול בגבעתיים, הוטחו טענות קשות נגד מחדלי השלטונות שלא טרחו לחפש את יקיריהם"

(מנחם מיכלסון, ידיעות אחרונות, 26/11/1973).

"בסילוני מים פוזרה הפגנת משפחות נעדרים - הפגנה סוערת של כמה עשרות בני משפחות נעדרים ושבויים בסוריה ובמצרים פוזרה ביום ו' על ידי המשטרה - באמצעות סילוני מים"

(ידיעות אחרונות, 2/12/1973).

מפרסום היקף הנפגעים עד לפרסום רשימת החללים - 8/12/1973 - 11/3/1974

כחודשיים לאחר פרוץ המלחמה, הותרה לפרסום בכלי התקשורת, בפעם הראשונה תמונה מפורטת של היקף הנפגעים, שכללה את מרבית הנעדרים (ידיעות אחרונות, 9/12/1973).

אולם, עדיין לא פורסמו שמות הנפגעים ולא הותר לפרסם מודעות אבל. צה"ל חתר לדחיית פרסום שמות החללים, בין השאר בכדי שברשימה הסופית, הוא יוכל לצמצם את מספר הנעדרים שטרם הובהר גורלם. זאת בהתבסס על הסכמי שביתת הנשק שאפשרו לבצע סריקות בשטח שבידי האויב ולצמצם את רשימת הנעדרים. לקראת פרסום הרשימה השמית של הנעדרים, התגלעו חילוקי דעות בין צה"ל ובין המשפחות השכולות ביחס לאופי הפרסום:

"הורים שכולים - יש לפרסם שמות החללים בעיתונות, או

למצוא את בני כאשר באתם לקחתו ביום הכיפורים' - צעקו אבות בקולות שבורים - 'איך זה שאינכם יודעים היכן הוא עכשיו'

(הבר, ידיעות אחרונות, 25/9/1974).

תיאור ברוח דומה מצוי גם במסמכים פנים צה"ליים, עדות מדברי המשרד לקשר עם משפחות הנעדרים, ממחישה כי אכן אלו היו פני הדברים ולא מדובר בתיאור מוגזם של כתב בודד:

הדאגה המכרסמת של המשפחות מול המידע הזעום במשרדי קציני הערים גרמה להתמרמרות אשר גאתה ועלתה מדי חלוף יום נוסף, עד שהייתה למצבור נורא של זעם וחרון בצרוף אובדן אמון במערכת צה"ל

(מסמך אכ"א, א"צ, 344/119/1978).

הפער בין ההתרחשויות במשרדי קציני העיר לבין התודעה הציבורית הקולקטיבית התאפשר בשל מדיניות קפדנית, שדגלה במניעת פרסום בנושא. האופן שבו היבנה צה"ל את הטיפול במידע יזכה בהמשך לטיפול בפני עצמו. תקופה זו מתאפיינת במיסוד גופים עורפיים לטיפול בקשר עם המשפחות. המרכז לאיתור נעדרים, שהוקם, כאמור, עם שוך הקרבות. וגוף נוסף - יחידה לקשר עם משפחות הנעדרים שהוקמה בראשית חודש אוקטובר (בינה ברזל, ידיעות אחרונות, 7/11/73). אולם, ככל שעבר הזמן, התגברה מחאת משפחות השבויים והנעדרים, והפכה מעניין פרטי לעניין ציבורי. בשלב זה, הטענות לא הופנו רק למערכת הפוליטית, שהפקירה את השבויים והנעדרים, אלא גם למערכת כוח האדם הצבאית, אשר נתפסה כאטומה וקחת חושים (ראה למשל נורית ארד, ידיעות אחרונות, 13/11/1973).

העמימות שאפיינה תקופה זו, נתנה לצה"ל פסק זמן שאפשר לו להבהיר את התמונה. מעניין גם לראות את משך הזמן שנמשכה אי הבהירות סביב הנתונים. במהלך חודש נובמבר - כשבועיים ויותר לאחר תום הקרבות - התמונה הייתה רחוקה מאוד מבהירות והייתה נתונה לשינויים קיצוניים:

"נתונים על חללים ונעדרים בנקודות זמן:

תאריך	חללים	נעדרים
25/10	1563	389
1/11	1823	479
10/11	1873	832
20/11	1959	684
29/11	2039	557

נכון ל 29/11 סה"כ 2,039 חללים. 1,836 מזהים וקבורים. 122 בלתי מזהים. 81 - מאותרים שמקום קבורתם לא נודע.

נעדרים - 557 - מהם 335 נעדרים שמתו לפי עדויות. 222 - יתר הנעדרים.

סה"כ חללים משוער - 2,545-2,394..."

(א"צ, 31/22/1977).

הרגישות לנפגעים - ממלחמת יום הכיפורים דרך מלחמת לבנון השנייה ועד "עופרת יצוקה" - דפוסי הפעולה הארגוניים לאור ההבנה כי הרגישות לנפגעים איננה תופעה חדשה, הרי שהניסיון לתלות את הכשלים, שהתגלו במלחמת לבנון השנייה ושלא אפיינו את מלחמות העבר, ברגישות חברתית מוגזמת, שהתפתחה בשנים האחרונות, מתעלם מאמירות ברוח זו שנאמרו לאורך כל מלחמות ישראל. בכדי לרדת לשורשם של התהליכים שצצו מעל פני השטח במלחמת לבנון השנייה, נדרשת העמקה במימדים נוספים של התופעה. חברתי להתמקד במסמך זה לא בהיבטים חברתיים של השכול, אלא דווקא בהיבטים ארגוניים פנים-צבאיים - באסטרטגיות של צה"ל בהתמודדות עם סוגיית הנפגעים. בחינה זאת יכולה לזרות אור על ההתרחשויות במלחמת לבנון השנייה.

בפרקים הבאים אנסה לנתח פרמטרים שונים של אופן הטיפול של המערכת הצבאית בסוגיית הנפגעים. בכל פרמטר יבחנו השינויים מאז מלחמת יום הכיפורים ועד ימינו אנו, מתוך מגמה להגיע לפרשנויות חדשות ביחס לשורשי הקושי של צה"ל להתמודד עם סוגיית הנפגעים במלחמה. אני אתמקד בעיקר בפרמטרים הקשורים לאופן השליטה וההכניה של המידע, תוך הבנה שקיימים פרמטרים נוספים שלא ניתן לגעת בכלום במסגרת המאמר הנוכחי.

הבניית האינפורמציה

אחד הפרמטרים בהם בולט הפער והשוני המהותי בין מלחמת יום הכיפורים למלחמת לבנון השנייה הוא אופן השליטה של צה"ל באינפורמציה. מלחמת יום הכיפורים התאפיינה בשליטה צה"לית כמעט מוחלטת במידע שפורסם באמצעי התקשורת והשפיע על השיח הציבורי הפורמאלי והגלוי (למעט השמועות שרצשו ברקע). שליטה זו מומשה באופנים שונים, לדוגמה, תחת הכותרת מניעת צער מהמשפחות השכולות, הוצאו ב-5/11/1973 ההנחיות הבאות ליום האזכרה שנערך חודש לאחר תחילת הקרבות:

שידור לא חי.

מחיצה שתמנע התקרבות צלמים לשטח מקום הקבורה. דו"צ יעשה סידורים לצורך צנזור מיוחד של השידורים המתוכננים בקול ישראל, בגלי צה"ל ובטלוויזיה הישראלית על טכסי ההתייחדות על מנת לפסול כל קטע העלול לפגוע במשפחות השכולות.

דו"צ ינחה את הרדיו והטלוויזיה למתן את טון השידורים הרגילים (כאשר התכניות האינפורמטיביות הרגילות תמשכנה כסדרן).

ב 7/11/1973, יום תחילת טקסי ההתייחדות, תפורסם בשעה 11:00 הודעת דו"צ עם סך הכל מספר נפגעי צה"ל במלחמה. המספר שניקב - יהיה המספר הכולל של החללים שהובאו לקבורה (לרבות אלה שטרם זוהו). לא

לצרף לכל עיתון את החוברת עם שמות הנופלים. הקבוצה אינה מקבלת את הטיעון כי "בעיתונים עוטפים דגים מלוחים" וטוענת שזוהו ניסיון "להקטין את מימדי האסון על ידי דחיקתו לקרן זווית"...
לא יתכן שנוחיות בירוקרטית וניסיונות להקטנת האבל יביאו לטשטוש שמם של יקירינו, טענה קבוצת ההורים השכולים

(נאדל, ידיעות אחרונות, 17/2/1974).

ויכוח זה, על אופן הפרסום משקף פערי תפיסות ביחס לשאלה מהו השכול הצבאי ה"ראוי"? - האם זה הטקסי, הממוסד והפורמאלי, או הפומבי והעממי.

מפרסום רשימת החללים ועד למעבר לקבורת קבע

מרץ 74 - ספטמבר 74

לאחר פרסום הרשימה השמית וצמצום מימדי תופעת הנעדרים, תפס נושא הנפגעים פחות מקום בשיח הציבורי. עם זאת, העברת החללים מקבורת הארעי שנעשתה תוך כדי הלחמה לקבורת הקבע חשפה שוב כמה מהמתחים בין התפיסה הצבאית לתפיסת המשפחות השכולות. היו שהציגו את עצם קבורת הארעי כסוג של מהלך מתוכנן שנועד למנוע דמורליזציה (נאדל, ידיעות אחרונות, 5/3/1974). צה"ל היה מעוניין שקבורת הקבע תהפוך לאירוע ממוקד, מצומצם ובעל חיכוך נמוך עם הסביבה האזרחית, אולם בסופו של דבר נכנע לדרישת המשפחות:

"הרעיון הראשון היה להעביר את החללים לקבורת קבע בלי השתתפותן של המשפחות. הרעיון עודד סערה בקרב המשפחות. הן טענו, ובצדק, כי לא זכו ללוות את יקיריהן למנוחות בעת הקבורה בבית העלמין הארעי, ולא יתכן כי לא ישתתפו בהעברתם לקבורת קבע. הוחלט אפוא לקיים את ההלוויות בקבוצות, ובו זמנית לקיים בבית קברות אחד מספר טקסים. גם לכך קמה התנגדות בקרב המשפחות. הן דרשו פרטיות. שהב"ט נדרש להכריע - והחליט להיעתר למשפחות ולקיים כל אחת מן הלוויות בנפרד... את ההחלטה היכן לקבור את החללים הותיר צה"ל בידי המשפחות..."

(כפיר, ידיעות אחרונות, 5/8/1974).

כללו של דבר - הטיפול בנפגעי מלחמת יום הכיפורים היה אירוע דרמטי בהיקפו ובעוצמת הכאב שהוא העלה. טענת המחקר היא כי אופן הטיפול בנושא הטביע את חותמו על חלק מהמבנים הארגוניים של צה"ל ועל דפוסי הפעולה הצה"ליים - חותם המצוי עד ימינו אלה. הפרק הבא עובר מסקירה כרונולוגית לניתוח דפוסי הפעולה של צה"ל כפי שעוצבו במלחמת יום הכיפורים, תוך בחינת ההשלכות להתנהלות צה"ל במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה".

רשימות השבויים בסוריה. יתרונות אפשרות זו:
רשימת החללים, כפי שתפורסם, תכלול כבר את רוב
הנעדרים.
דרגות החללים תהיינה נכונות.

פרסום ביום השנה - אוקטובר 74

באפשרות זו הפרסום יעשה לקראת יום השנה, המועד בו
יעברו החללים מבתי הקברות הארעיים לבתי הקברות
הקבועים.

יתרונות ומגבלות אפשרות זו:

הפרסום יהיה מקיף, מדויק ומלא. גורל הנעדרים יהיה
מובהר.

דחיית הפרסום עד למועד זה תמנע אפשרות לשימוש
סטטיסטי בנתונים (הן על ידי האויב והן על ידי גופי
צבד בארץ) בטרם עת.

עד למועד זה לא תפורסמה מודעות אבל.

אי פרסום עד מועד זה עלול להתקבל באי הבנה ואף באי
הסכמה של חלק מהמשפחות ורוב העיתונים.

היקף החללים יהיה גדול מהנתון היום. חלקם יהיה שלא
כתוצאה מאש אויב

(א"צ, 41/22/1977).

נמסור פרטים על מספרי פצועים ונעדרים.
לגבי מודעות אבל - האלוף גזית יבוא בדברים עם ועדת
עורכי העיתונים במגמה להמשיך את ההסדר הקיים
המונע, בשלב זה, פרסום מודעות אבל למיניהן.
במידה וההסדר לא יוכל להמשיך - יהיה מותנה פרסום
המודעות בתנאים הבאים -
סטנדרט וגודל המודעות יהיה אחיד עבור כולם
לא תוזכר דרגת הנופלים
לא ינתן אישור לפרסום תמונות הנופלים
ידרש אישור של הצנזורה לפני פרסום המודעות
(א"צ 293/163/1977).

השליטה במידע כללה מספר מימדים: צנזור של המידע הלא
רצוי; שכנוע של כלי התקשורת בחשיבות מניעת הפרסום; הבניית
מנגנוני בקרה ושליטה למניעת התפרצויות ספונטניות (שידור לא
חי); סיפוק מידע חלקי בפורמט אחיד ופורמאלי (ללא תמונות)
ועוד.

מימד נוסף של השליטה התבטא בניהול זרימת המידע על ציר
הזמן. במציאות התקשורתית הנוכחית, קשה מאוד לדמיין מצב
בו חודש לאחר פרוץ הקרבות ועשרה ימים לאחר הפסקת האש
לא נמסרים פרטים על מספרי הנעדרים. פרסום המספרים ושמות
הנעדרים לא היה צעד מובן מאליו באותה תקופה, אלא ייצג סוג
של החלטה מודעת ומונהלת, כפי שניתן לראות מעבודת המטה
לקראת פרסום שמות הנפגעים, אשר העלתה מספר אפשרויות
לפרסום:

"קיימות האפשרויות הבאות:

לפרסם שמות החללים בהקדם האפשרי.

לפרסם שמות החללים בעוד כחודש וחצי.

לפרסם שמות החללים ביום השנה - אוקטובר 74.

פרסום בהקדם האפשרי

לאחר חג החנוכה ולאחר הבחירות (במגמה שהפרסום
לא יחול בימי חג וכן לא לפני הבחירות כדי שלא ישמש
נושא לניתוח ולניגוח מפלגתי פוליטי).
מגבלות אפשרות זו -

מאות נעדרים שהינם למעשה חללים, שמותיהם לא
יפורסמו כי גורלם טרם נקבע.

חללים רבים עולים בדרגתם לאחר מותם, במועד זה לא
ניתן יהיה לגמור כל ההעלאות בדרגה... פועל יוצר מכך
שחללים רבים דרגותיהם, באם יפורסמו, יהיו משובשים.
הדבר יפגע במשפחות. ניתן כמובן לא לפרסם הדרגות.

פרסום בעוד כחודש וחצי

באפשרות זו המועד לפרסום הינו לאחר שנאתר ונקבע
הותם וגורלם של רוב הנעדרים, יתכן ועד אז נקבל

מרתק לראות את ההתייחסות לשאלת פרסום החללים כהחלטה
נשלטת, ואת האופן בו בחנו אותה בקור רוח תוך הצגת דפ"אות
ובחירה באלטרנטיבה המועדפת. במציאות התקשורתית של
מלחמת לבנון השנייה, המידע אודות הנפגעים לא נתפס כהליך
נשלט, אלא כזרימה אוטומטית ומתחייבת של נתונים, שלכל
היותר ניתן לנסות ולעכבה עד למסירת הודעה לבני המשפחה.
גם במשך אותו זמן קצר עד להודעה למשפחה, התפתחה לה
שפה מוצפנת ("אירוע עם נפגעים"), שאפשרה עדכון של הציבור
בקיומם של נפגעים עוד בטרם נמסרה ההודעה למשפחות. פער
זה באופן השליטה במידע הינו ההבדל הבולט ביותר בין מלחמת
יום הכיפורים למלחמת לבנון השנייה, ומאיר באור חדש את
סוגיית הרגישות לנפגעים. ייתכן, שאותה "רגישות" היא נגזרת
של הפרסום, ומהווה ביטוי להפיכת המידע לנגיש תוך כדי לחימה,
רציף ולא מבוקר, למול מערכת ההבניה ההדוקה של מידע השכול
במלחמת יום הכיפורים. אותה התפרצות מתמדת, ספונטאנית,
אמוצינאלית ולא מבוקרת נחוותה כ"רגישות" לסוגיית הנפגעים.
מעבר לשליטה במידע, בולטים שני מימדי שינוי באופן שבו
הוצג המידע: השיח בנושא השכול עבר משיח ממלכתי לשיח
סקטוריאלי, ומשיח טקסי לשיח לא-פורמאלי. בדפ"אות שהוצגו
לסוגיית הפרסום, עלתה שאלת השימוש הסקטוריאלי בנתונים
כבעיה שיש להלחם בה, ואכן, בסייגים שבאותה החלטה נאמר:
מוצע שמערכות העיתונים יונחו לא לקבל לפרסום מודעות אבל

מטעם המשפחות וכן מטעם ידידים ואחרים.

מוצע שהצנזורה תאסור שימוש סטטיסטי ברשימת חללים (כגון מספר חללים באוניברסיטה מסוימת או כלל תלמידי אוניברסיטה, מספר חללים מהקיבוצים, מספר חללים בעיר מסוימת, מספר חללים מבני עדה מסוימת וכד'.

(א"צ, 41/22/1977).

הדאגה להצגה שוויונית זכתה ללגיטימציה גם בשיח הציבורי הכללי:

המספר הרב של החללים, כ-2,600, אוירת הדיכאון שפקדה את המדינה במהלך המלחמה ואחריה **והרצון למנוע אי שוויון בצורת הפרסום בין הנופלים** [דגש שלא במקור, מ.ס.] הביא להסכמה כוללת שלא לפרסם מודעות אבל על הנופלים - לא ביוזמה ציבורית ולא ביוזמת המשפחות. המספר הרב של הנעדרים והמקרים הבלתי מפוענחים מנע אפשרות של פרסום בצורה אחרת.

(אבנר, ידיעות אחרונות, 17/2/1974).

מה רב המרחק בין תפיסה זו למציאות שבעקבות מלחמת לבנון השנייה, בה קברניטי הצבא הם אלה שמובילים ויוזמים את השיח ה"סקטוריאלי" סביב הנתונים:

ר' אכ"א רומז - בתל אביב אין שכול... שטרן אמר זאת בעת שהסביר כי הגיע הזמן להעלות על הפרק את חלוקת הנטל של המשרתים שרות קרבי בצבא.

(Ynet, 16/8/2006)

היחלשות השיח הממלכתי והשוויוני מייצר מימד נוסף של רגישות באופן הטיפול בסוגיית הנפגעים. בנוסף לפן הממלכתי, בולט בציטוטים הדגש על **ההבניה הטקסטית של המידע**:

הפרסום ייעשה מטעם צה"ל בכל העתונים. הכותרת תהיה צה"ל עומד דום לזכר יקיריו - חללי צה"ל במערכה מיום 6 אוקטובר ועד המועד בו תפורסם הרשימה. שמות החללים יופיעו בסדר א-ב עם ציון דרגותיהם.

(א"צ, 41/22/1977).

ההבניה הטקסטית כוללת מספר רב של מימדים: הקפדה על נוסח ההודעה, דגש על מימדים צורניים של דרגה, סדר, פרסום בחוברת ולא בעיתונות, הדאגה ל"שלמות" המידע, הימנעות מפרסום מידע חלקי, ועוד.

מלחמת לבנון השנייה עירערה את המימד הטקטי שבשכול - הידע הופץ באופן מגוון, תוך שונות רבה בין ערוצי המידע השונים ואי הקפדה על מימד השלמות. לסיכום פרק זה, ניתן להעלות כמה הסברים להבדלים שנוצרו בדפוסי השליטה במידע והבנייתו בין מלחמת יום הכיפורים למלחמת לבנון השנייה. ההסברים השכיחים ביותר בשיח האקדמי והציבורי הם כדלהלן:

1. **מהפכת המידע** - האינטרנט, התקשורת הלוויינית והטלפונים הסלולאריים כבר לא מאפשרים לצה"ל את אותה שליטה

בלעדית בהבניית ובהעברת המידע.

2. ניתן לראות בפערים אלו ביטוי **להפיכת החברה הישראלית ליותר דמוקרטית ופולרליסטית** באופן שלא מאפשר יצירת קול הגמוני או שליטה טוטאלית בכלי התקשורת.

של מי השכול והנפגעים? ניתן לטעון, בעקבות דברי לבל ורונאל, כי חל שינוי בשאלת ה"בעלות" על השכול והחללים - מ"בעלות" של הצבא הדואג לכבוד החללים והמשפחות לפי הבנתו, ל"בעלות" של החברה הישראלית והמשפחות השכולות, שאינן מקבלות את התכתבים הצבאיים בנושא. המשותף להסברים אלה הוא האמירה, כי השליטה במידע משתייכת לעידן שחלף מהעולם, וכיום על צה"ל להתמודד מול מציאות חדשה, בה איננו יכול לנהל את דרך הפצת המידע בהתאם לאינטרסים שלו.

מבצע "עופרת יצוקה" התאפיין בניסיון להחזיר לצה"ל במידת מה את יכולת השליטה שאבדה במלחמת לבנון השנייה. אולם, בניגוד לנעשה במלחמת יום הכיפורים, השליטה התמקדה בהטלת איפול על הפעילות המבצעית ולא בשליטה בשיח אודות השכול והנפגעים כתופעה חברתית - שיח המתמקד במה שקורה מהלוויה ואילך. הייתה חזרה לדפוסים של העברת מידע מסודרת דרך הצינורות הרשמיים הארגוניים ולא בערוצי "זמן אמת" אלטרנטיביים (אמצעי התקשורת וטלפונים סלולאריים). במובן זה, חזרה השליטה בניהול המייד של האירוע. אולם בטווח הארוך, לא ניתן כבר להעלות על הדעת, שניתן יהיה למנוע במשך שבועות וחודשים העברה של מידע מדויק ביחס לנפגעים לבני המשפחות ולציבור.

מבצע "עופרת יצוקה" חידד אפוא את החלוקה שבין הפן המבצעי והלחימה עצמה, לבין היבטים הנתפסים חברתיים ואזרחיים. בתחום הנפגעים חודדה האבחנה בין ניהול האירוע המייד של הטיפול בנפגעים וההודעה למשפחות, שהוחזרו לשליטה הארגונית, ובין היחס לנפגעים מרגע הפרסום ואילך, שנוהל בִּסְפֶּרָה החברתית, לפי כללי התקשורת הפתוחה.

באופן פשטני, ניתן לראות בשליטה במידע, כפי שבאה לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים, סוג של ניצול כוחני של היכולת לשלוט במידע ככלי לשיפור הדימוי הארגוני ולהדחיק הביקורת הציבורית. פרשנות זו עולה בקנה אחד עם דבריהם של דורון ולבל (2003), הטוענים כי החיכוך מול המשפחות השכולות נסב, בראש ובראשונה, סביב שאלת השליטה במידע והנגישות של המשפחות אליו. כאשר הצבא נקט בדרך של הסתרת מידע כטכניקת התגוננות מרכזית (כמובן שדבריהם מוסכים לא על עצם הפגיעה, אלא על מידע ביחס לאופן הפגיעה - שאלת השליטה בתהליך התחקור הצה"לי בעקבות הפגיעה). בה בעת, ניתן להציע פרשנות נוספת מפרספקטיבה אנתרופולוגית-ארגונית, הרואה בהבניה הטקסטית חלק מהותי ואינהרנטי מהשכול הצבאי - חלק שהוא מעבר לשאלת הכוח והשליטה.

בן ארי (Ben Ari, 2005) מרחיב את הדיון בפרספקטיבה הארגונית

את מידת ההשפעה של ההבניה המחודשת על היחס לנפגעים בכללותו, ולראות את דפוסי המעבר שיתהוו בין הפאזה הצבאית לפאזה התקשורתית אזרחית.

מטשטוש הירואיקת הלחימה להבניית הירואיקת השכול אחד המחירים של הניסיון לשלוט בזרימת המידע במלחמת יום הכיפורים, היה פגיעה ביכולת הארגונית להבנות לאחר המלחמה את מורשת הקרב וסיפורי הגבורה. ביטוי לכשל זה ניתן ללמוד מדברי קצין שלחם בקרבות הבלימה בצפון רמת הגולן:

לא יכול להיות, אמרתי. בכל צבא אחר אדם כמוני, שפגע ב-16 טנקי אויב, שזה בערך חצי גדוד, היה זוכה לחזה שלם מלא עיטורים. הוא, וגם אנשי הצוות שלו. ופה, מילא שלא אמרו לנו תודה, הרי הגנו על המדינה שלנו, אבל גם לא אמרו לנו "מברוק", או "כל הכבוד רבותי, עבודה יפה", כלום. נשלחנו אל בתינו, חברי ואני, פגועים וכואבים. כאילו דבר לא קרה. כאילו הכל מובן מאליו. (איילנד, מערכות, 391)

תחושתו של הקצין אינה מקרית. לאחר מלחמת יום הכיפורים הייתה מדיניות מכוונת שלא לפרסם סיפורי קרבות עד שלא יפתרו חילוקי הדעות בין המפקדים ביחס להשתלשלות האירועים. למשל, ניתן לראות שבמהלך חודש דצמבר 1973 לא אושרו באופן שיטתי מספר לא מועט של בקשות לתיאור מעשי גבורה של חיילים (א"צ, 23/163/1977). מגמה זו נמשכה בחודשים הבאים, ומהציטוט הבא ניתן ללמוד על הרצון לחכות עד שיגובש הסיפור הרשמי גם ביחס למפקדים שהצטיירו כגיבורים במלחמה:

השתתפות סא"ל קהלני בניסיון אישי - לא אושרה בגל"צ...

אל"מ נתקה ניר - הנושא יועלה שנית לאחר שתסוכם מדיניות כללית בנושא סיפורי גבורה של מפקדים בכירים...

קרב הבלימה והפריצה של פצ"ן - מושהה בינתיים [הפרסום, מ.ס.], עקרונית נקבע, כי כתבות "פיקודיות" יותרו רק לאחר שיפורסם סיכום מוסדי של מהלכי המלחמה.

(סיכום דיוני קבוצת פרסום, פברואר 1974, א"צ, 24/123/1977).

בתגובה לבקשה להוציא חוברת על אירועי המלחמה, השיב ר' אב"א ב-8/4/1974:

ר' אב"א נגד הוצאת חוברת על המלחמה. המזכרת היפה ביותר תהיה אות המלחמה.

(א"צ, 25/163/1977).

מצב זה של היעדר סיפור רשמי נמשך זמן רב והטריד את קציני מערך החינוך, כמו שניתן ללמוד מהציטוטים הבאים. סגן קצין החינוך הראשי טוען כי:

בנושא. לדבריו הטיפול הארגוני בשכול מבוסס על תרחישים קוגניטיביים של מהו "מוות צבאי נכון" - האבטיפוס של הנפגע הצבאי, שהמערכת הצבאית מעוניינת לעצב ולקבע בזיכרון התרבותי-חברתי. כחלק מהמסורת היהודית והנוצרית של הטיפול בגויה, "המוות הצבאי הנכון" כולל את שלמות הגוף וסגירותו. נעשים מאמצים רבים להביא את המתים בשלמותם לקבורה, גם אם מבחינה מבצעית חילוף הגופות גורר סיכונים רבים לחיי אדם. מוות צבאי "נכון" כולל גם טקסים מכובדים ומתוכננים היטב בזמן הקבורה. הדגש על טקסי הקבורה נגזר מההבנה כי למול המשפחות, טיפול לא נכון בשלבים הראשונים יכול להפוך לכדור שלג מתגלגל המתעצם ומייצר בעיות בטווח הארוך. לאחר הקבורה, מושם דגש על הנצחה וזיכרון, כחלק ממתן משמעות למוות.

לאור דברי בן ארי, ניתן לראות את הפרקטיקות הצבאיות כחלק ממסורת רחבה עתיקת יומין בצבאות בכלל, המבטאת את הצורך להבנות באופן נכון את המוות הצבאי. הבניית השכול נעשית פעמים רבות בדרך של בידול וייחוד השכול הצבאי מסוגי מוות אחרים, באופן המקנה לו משמעות מעבר לתחושת הצער והאובדן. צורך זה, בבידול השכול הצבאי ובהקניית משמעות ערכית וחברתית לנפילה על הגנת המולדת, לא התבטל גם בעידן מהפכת המידע והפלורליזם התקשורתי. יתכן שהתחושה כי קיימת "רגישות מוגזמת לנפגעים" במלחמת לבנון השנייה משקפת גם את הקושי של הצבא להבניית המערכת הטקסטית הייחודית של המוות הצבאי. חלק מהבניה זו קשורה בתפיסתו כמוות למען מטרה נעלה, שרק גורם ללוחמים האחרים שלא נפגעו לדבוק עוד יותר בהשגת המשימה שלשמה נפל החלל.

אין בכוונתי לטעון שלא היה מעמד ייחודי לשכול הצבאי במלחמת לבנון השנייה. לוי (לוי, הארץ, 23/6/2008) טוען כי בהיררכית השכול, מלחמת לבנון המחישה שוב כי המדינה מעדיפה להקריב אזרחים על פני חיילים. אולם, גם אם קיימת רגישות לשכול הצבאי, היא מומשגת ומבוטאת בדרכים תקשורתיות אזרחיות, והריטואלים הצבאיים המבניים משמעות ייחודית, הירואיקה ותחושת כושר עמידה, נדחקו לקרן זוית. המרכזיות של הריטואלים הצבאיים ובלעדיותותם בנושא השכול, אפשרו בשנות המדינה הראשונות לתת למוות משמעות ערכית, הילה של הירואיות, מכובדות, ועוד. דבר זה נעשה, כראש ובראשונה, עבור החיילים והמפקדים שנדרשו להמשיך ולהלחם. בעידן בו גם עבור החיילים ומפקדיהם מעוצב השכול הצבאי בעיקר דרך המדיום התקשורתי האזרחי, קיים יותר קושי לשמר את ההירואיקה של המוות הנדרשת לשם המשך הלחימה.

הפשרה של "עופרת יצוקה", המחזירה את השליטה במידע לידי הצבא, לפחות בשלבים הראשוניים, מאפשרת אולי סוג של הבניה טקסטית בשלבים הראשונים באופן שמחזק את מערכת הערכים הצבאית לאורך זמן. קיים צורך לערוך מחקר המשך הבחון

זה יומם ולילה כמעט ללא הפוגה, כי יש מי שמוקיר ומעריך את עבודתם הקשה והמרה (הבר, ידיעות אחרונות, 7/2/74).

הירואיקה זו יצרה אלטרנטיבה לגיבורי הקרבות, הגיבורים העורפיים. את סימני השאלה ביחס לעליונות המוחלטת של צה"ל בשדה הקרב, החליפה עליונות מוחלטת של צה"ל בתחום הטיפול במשפחות:

בזמנו נשמעו תלונות על חוסר יחס ובידורקטיה בסוגיית השבויים הנופלים והנעדרים, זה היה מוצדק?

שפיר [ר' אכ"א דאז, מ.ס.]: הבט, כיום, כאשר האנשים כבר יצאו קצת מהטראומה, הם נוכחו לדעת כי מה שעשה צה"ל בעניין השבויים, ואיתור חללים ונעדרים, לא עשה ולא יעשה אף צבא בעולם. וזאת בהתחשב בנסיבות המיוחדות של המלחמה, אורכה והדיווח החלקי שנבע ממהירות ארגון הורדת יחידות ואשר הביא בשלב מסוים לקשיים שלא יתוארו בנושאי אכ"א...

הזמנו את המומחה של משטרת ישראל בנושא זה ואמרנו לו - תראה מה שאנחנו עושים ומה ניתן ללמוד מכם. בא המומחה, ראה, אמר מה יש לדברי אני אשלח אנשים מהמשטרה שילמדו אצלכם... אתה יודע כי תחקרנו אלפי פצועים על גורל חללים ונעדרים וכל המידע הרב הזה נכנס למחשב.

(ידיעות אחרונות, 15/3/1974).

את דימוי הנחישות והחתיירה למגע של הגיבורים בשדה הקרב, החליפה נחישות מסוג אחר, של גיבורים עורפיים הנחושים להביא את החללים לקבר ישראל:

חסד אחרון לנופלים במלחמה: בין הגיבורים האמיתיים של מלחמת יום הכיפורים ישנם כאלה שלא ירו אפילו ירייה אחת... אף על פי כן הם נראו בשדות הקרב ברמת הגולן ובחצי האי סיני, עוד בעיצומה של המלחמה. קצת מבוגרים, קצת כבדי תנועה... הם טפסו אל תוככי הטנקים החרוכים... אלה הם אנשי ה"חברה קדישא" הצבאית.

הלוחמים הנועזים ביותר, אלה שעמדו ימים ושעות במלחמה הכבדה וראו מחזות זוועה לא פעם ולא פעמיים, הליטו עיניהם בדיהם כאשר הגיעו אנשי הרבנות הצבאית לטפל בתבריהם החללים. זהו מסוג המחזות ששום בן תמותה אינו יכול לעמוד בהם בשלווה, אלא אם כן ניחן בתעצמות נפש השואבות כוחם מאמונה של אמת.

רופאים ותיקים שעבדו בבתי העלמין הארעיים התעלפו ובקשו לשחררם מן החובה לעבוד במקום זה. אפילו פאתולוגים שפני המוות אינם זדים להם, קרסו תחתיהם... וכל אותם שעות קשות וימים נוראים עמלו אנשי החברה קדישא הצבאית בהבאת מאות החללים למנוחה ארעית - חסד אחרון.

(הבר, ידיעות אחרונות, 13/9/74).

במלחמת יום הכיפורים נפגעה במידה רבה דמותו ותדמיתו של צה"ל. נושאים כמו תרומתם של המפקדים בניצחון הצבאי, טיפול בפצועים ובחללים, יחס לחיי אדם, ערכי מוסר ולחיימה, מתוארים בע"פ ובכתב בצורה בלתי מאוזנת... לדעתי תאור הקרבות יכול לתרום רבות לשיפור תדמיתו ודמותו של צה"ל.

(26/119/1978, א"צ, 13/5/1974).

במסמך נוסף, כשנתיים לאחר תום המלחמה נטען:

הנדון - חוברת מלחמת יום הכיפורים

מערכת החינוך בצה"ל הוציאה עד עתה סדרת חוברות המתארות כל אחת מהמלחמות של מדינת ישראל. העדר החוברת עד עתה מקשה מאוד על הסברת המלחמה בצה"ל.

(א"צ, 25/1039/1978).

התמהמהות של שנים בתיעוד ופרסום סיפורי הקרבות תוך המתנה ל"סיפור הרשמי", שחקו את המומנטום ליצירת אתוסים של סיפורי גבורה ומורשת קרב ממלחמת יום הכיפורים באופן כללי. באופן פרטני לגבי הנפגעים, מדיניות עיכוב הפרסום פגעה ביכולת לקבע בזיכרון הקולקטיבי את המוות שלהם כהירואי. כאמור, הקושי בהבניית ההירואיקה עלול לייצר את אותה רגישות לנפגעים גם בקרב מקבלי ההחלטות והכוחות הלוחמים. בכדי לייצר את תחושת ההירואיקה לא ניתן לחכות כמה שנים עד לטקס הפורמאלי של הענקת אותות או פרסום מסמך רשמי. ההירואיקה צריכה להיבנות בזמן אמת ובאופן לא פורמאלי מתחושות החיילים בשטח. הניסיון לעצור את התהליך ולהמתין להסדרה ממסדית פגע לטענתי ביכולת להבנות את ההירואיקה של הלחימה באופן כללי, ושל הנפגעים כחלק מהלחימה באופן ספציפי. אולם, ביחס לנעדרים לא היה מדובר רק בשחיקת ההירואיקה של הקרבות, אלא בהבניה של הירואיקה חלופית - "הירואיקת הניסיון לעשות כל מאמץ בכדי להביא את הנעדרים הביתה". ניתן לראות ביטויים לבניית ההירואיקה החלופית בכלי התקשורת. הכתבה שמשקפת זאת יותר מכל היא היפוך המגמה בדעתו של איתן הבר - מבקורת על הטיפול בנעדרים להבניה הירואית של הטיפול:

הצד השני בפרשת הנעדרים: גרמתי מבלי משים עוול לחבורה גדולה של קצינים וחיילים... הדברים אינם פשוטים... התעניינתי לדעת מה עושים בצבאות אחרים בזמן מלחמה בכל הקשור לנעדרים. למרבה האפתעה, מסתבר שלא הרבה, ממש כלום. בצבא הבריטי למשל שולחים מברק השתתפות בצער... גם צבא ארה"ב, שסבל קשות ממכת הנעדרים במלחמת ויאטנאם אינו מגלה גדולות ונצורות בנושא זה...

הנה כי כן יש בוודאי הרבה לתקן בכל הקשור לפרשיה אומללה זו, אך חשוב שידעו האנשים המטפלים בעניין

בניהם לאחר חיפושי איזון-קץ בערכות סיני ובזולת הגולן,
כדי להביאם למנוחת עולמים באדמה שעליה ולמענה
נלחמו ונפלו

(שם)

ומכאן נחזור לענייננו - ה"רגישות לנפגעים". מלחמת יום הכיפורים סימלה את שחיקת ההירואיקה המסורתית של הניצחון בקרב ואת הבנייתה של הירואיקה אלטרנטיבית של החזרת הנפגעים הביתה. בשנים מאז מלחמת יום הכיפורים ובמלחמות השנויות במחלוקת מאז, המשיכה הירואיקה הלחימה הקלאסית להישחק, וההירואיקה האלטרנטיבית של השבת הבנים הביתה זכתה לאורך השנים לחיזוקים רבים בדמות עסקאות חילופי השבויים והחטופים.

מלחמת לבנון השנייה מסמלת את שיא עוצמתה של הירואיקה הדאגה לנפגעים, החל מהעילה למלחמה שאף היא חלק מאותה הירואיקה - הדאגה לחטופים - וכלה באופן ניהול הקרבות סביב הדאגה לנפגעים. לאור זאת, יתכן שאותה רגישות לנפגעים איננה רק בטן רכה וחולשה מקרית, אלא ביטוי לשינוי מתמשך במפת ההירואיקה ה"צה"לית, ולחזיק מתמשך של ההירואיקה האלטרנטיבית - הירואיקה הטיפול בנפגעים.

מבצע "עופרת יצוקה" מהווה חידוש בכך שהוא מציף בעוצמה את מחיר ההירואיקה - שאלת הנפגעים האזרחיים בצד השני כנגזרת של ההגנה על כוחותינו. השיח הציבורי במלחמת יום הכיפורים התאפיין ביצירת בידול חריף בין המוסריות ה"צה"לית הנעלה לבין מוסר אויבנו המפוקפק שהתבטא ביחס לשבויים ולנעדרים. ב"עופרת יצוקה" השאלה המוסרית הוצגה כסוג של מערכת כלים שלובים, המחייבת נפגעים בצד השני כדי למעט בנפגעים בצד הישראלי. סוג כזה של משוואה מייצר אתגר חדש בפני הניסיונות להבנות את ההירואיקה הצבאית, בשל הצימוד שנוצר בין מדיניות האש הישראלית לבין שאלות של מוסר בלחימה והפגיעה באזרחים. הרגישות שלנו לנפגעים יכולה להיות מוצגת לא רק כביטוי למוסריות ועליונות החברה הישראלית, אלא גם כביטוי לנכונות הישראלית לפגוע באויב על מנת לשמור על חיי החיילים הישראלים. במציאות כזו קיים אתגר גדול יותר לבנות קונצנזוס ולשמר את ההסכמה סביב דפוסי הפעולה הנגזרים מערך הרגישות לנפגעים כפי שצה"ל תופס אותם.

הדחקה לשוליים של הפן המבצעי של תופעת הנפגעים

בפרק הקודם נדונו חלק מההשלכות של הניסיון לשלוט במידע ולא לפרסמו עד לפרסום גרסה רשמית ומוסכמת שלו. לצד הניסיון לשלוט במידע ניתן לזהות מגמה, לא בהכרח מודעת, להבליט היבטים מסוימים בסיפור הנפגעים ולטשטש היבטים אחרים. הפרשנות הרשמית לסיפור הנעדרים שמה דגש על

הנימה ההירואית הייתה בשימוש גם ביחס לאנשי כוח האדם שטיפלו בנושא, החל בהצגת ההיענות שלהם ל"קריאה לדגל" במונחים של "אחרי" ו"רעות":

מיד לאחר כניסת הפסקת האש לתוקפה, ב-27 באוקטובר, נקרא אלוף משנה יעקב הראל אל ר' אגף כח אדם בצה"ל, אלוף הרצל שפיר. "יעקב" - ביקש האלוף שפיר - "קח על עצמך את הטיפול בבעיית הנעדרים... ראשון שנתם לעזרתו של אל"מ הראל, היה חברו, אל"מ אברהם אילון (לנטש). אילון, ששכל את בנו במוצב החרמון, הציע עצמו כי שיאסוף עדויות אצל הפצועים בבתי החולים..."

(הבר, ידיעות אחרונות, 25/9/1974)

עבור דרך תחושת עקת הקרב שהחלפה בעקת הנתונים ובהתמודדות עם לחץ המשפחות:

המרכז לאיתור נעדרים טבע בים של פרטים ופרטי פרטים, חשובים ובלתי חשובים... המהומה נמשכה, עשרות הורים, מרוטי עצבים, צבאו על דלתו של אל"מ הראל. הטלפונים טרדו ללא הרף, אי אפשר היה לעבוד. בין שיחה לשיחה, בשלוות נפש ומתוך מסירות שלא ידעה גבול, שקדו הקצינים על לימוד החומר ואיסוף הפרטים... במאמץ עליון, כמעט חסר תקדים, נעשה ניסיון להשיב לכל פניה תוך 48 שעות..."

(שם)

הגיבורים החדשים, כדרכם של גיבורים צבאיים, ירדו לשטח וסיכנו את עצמם:

עשרות קצינים יצאו לקווי החזית בסיני וברמה"ג. תחת אש שוטטו ביחידות השונות ושאלו את המפקדים: מי חסר לך? מי נוסף ליחידתך? מי נמצא אצלך עכשיו?

(שם)

הדבקות במשימה והמסירות לבשו פנים חדשות:

באחד הימים הורשו הרב הראשי לצה"ל, אלוף הרב מרדכי פירון ועוזרו, להיכנס למעוז חזיון. במעוז זה נותרו 13 חללים... נותר למצוא עוד 11 גופות. מפולת חזקה מנעה מהרב פירון ומירח למצוא את הגופות הללו... במסירות נפלאה פיננו משך שבוע ימים עשרות מטרים מעוקבים של חול

(שם)

מילות הסיכום מזכירות את תחושת המחויבות והכרת הטוב שחייבים לדרג הלוחם:

על פרשת הנעדרים במלחמת יום הכיפורים אפשר לכתוב ספרים, אך שום סופר לא יוכל להביע את רחשי התודה של המשפחות השבורות וספוגות המרורים לאותו קומץ של מפקדים וחייילים, אשר עמסו על כתפיהם את גופות

השיבוץ הקרבי) כדי לשפר את השליטה בכוח האדם ואת יכולת זיהוי הנפגעים. אולם, מנייתוח הנתונים ניתן לראות שבעיית החללים הלא מזוהים לא הייתה הבעיה המרכזית בלחימה. מהנתונים שהובאו לעיל ניתן ללמוד כי ב-29/11/1973, בשיאה של פרשיית הנעדרים, מתוך 557 נעדרים, 122 בלבד היו חללים בלתי מזוהים, כאשר מרבית הנעדרים היו חללים שגוויותיהם לא היו בידי צה"ל מפני שהן נותרו בשטחי לחימה מהם נסוג צה"ל. ואילו במסמכי אגף כוח האדם, העובדה שצה"ל נסוג מוזכר כנימוק שלישי ברשימה, ולא כנימוק הדומיננטי.

טענת מחקר זה היא כי **העיסוק בשאלת הנסיגה מהשטח חייב התמודדות עם שאלות ערכיות ומבצעיות כאובות של נסיגה והפקרת שבויים, נושאים רגישים שצה"ל העדיף, גם אם באופן לא מודע, שלא להתמקד בהם, והפנה את מרצו לאזורים בהם יש לו שליטה ארגונית - הקמת גופים חדשים, אמצעי זיהוי, וכדומה.**

ביטוי בולט לנטייה שלא לעסוק בנושא הנסיגה מהשטח, ניתן לראות גם כיום, בניתוח ההיסטורי של התקופה באתר מערך איתור הנעדרים. בניתוח זה, ההסבר לקשיים בעקבות המלחמה מוצג כבעיה אדמיניסטרטיבית של שליטה בכוח האדם, ואילו סוגיית הנסיגה והשלכותיה לא מוזכרת כעילה למצב:

במלחמת יום הכיפורים סבל צה"ל אבידות רבות. בשלב מסוים, בזמן הלחימה, וביתר שאת אחר הלחימה, הורגש באגף כוח אדם שיש בעיית מידע כאשר לאיכון כוח האדם בצבא..

(המרכז לאיתור נעדרים).

<http://www.aka.idf.il/Eitan/odot/?catId=32654>

הפער שבין המצב בחזית הצפון לבין המצב בסיני לא מוסבר ומוצג כסוג של אקסיומה:

בשטחי הלחימה בגולן, פקד אלוף פיקוד הצפון על אחת היחידות לסרוק את כל הגולן ולמצוא את כל חללי צה"ל. הסריקה נעשתה בשיתוף עם אנשי הרבנות הצבאית. רוב הנעדרים נמצאו בסריקות אלה. בסיני, התמנה שמואל אלבק, שהיה מפקד עורף סיני, כאחראי על איתור הנעדרים. הוא קיבץ סביבו צוותים שהורכבו ממפקדים, קציני מודיעין ואחרים, שיצאו לשטחי הקרבות וסרוק אותם כדי למצוא את חללי צה"ל. חלק קטן מהנעדרים נמצאו בסריקות אלה.

כאשר חזרו השבויים ממצרים ומסוריה עודכנו רשימות הנעדרים הסתבר שבגולן אין לחיל-האוויר נעדרים ולכוחות היבשה יש כמה בודדים. בסיני נותרו כ-400 נעדרים שלא היה ידוע מה עלה בגורלם

(שם).

המכתב הבא של ראש אכ"א ממחיש גם הוא את הנטייה לעסוק בהיבטים הנשלטים שאינם קשורים לנסיגה - כאשר בתגובה

אלמנט ההפתעה וחוסר הארגון, כפי שניתן לראות מדברי רמ"ח היסטוריה בפני קצינים המטפלים בנפגעים:

"כל הבעיה הכאובה הזו שלשמה גויסתם, וכל הקשיים העצומים באיתור הנפגעים, נובעים בין היתר מהמהירות העצומה שבה נכנס צבא המילואים למלחמה" (א"צ, 27/163/1977).

גם בדו"ח מצב של אכ"א בנושא הנעדרים מסוף חודש נובמבר 1973, מופיעה המהירות שבכניסה לקרב כגורם מרכזי לקשיים שבהמשך הדרך:

הנעדרים בצה"ל - דוח מצב

1. היקף הנעדרים, כפי שהיה במלחמת יום הכיפורים הינו חסר תקדים בצה"ל. הסיבות העיקריות לכך:

א. ארגון הכוחות (במיוחד של כוחות המילואים) והוצאתם לקרב נעשה במהירות רבה, ותוך לחץ מכביד. הכוחות לא הספיקו להתרכז בשלמות ויצאו לקרב ביחידות קטנות, יחסית, ולרוב לא בצוותי הכוחות המקוריים. הדבר מנע רישום מדויק ומלא של האנשים ביחידות.

ב. הקרבות הקשים והממושכים גרמו לכך שנעשו ציוותים חוזרים ונשנים של כלי רכב, טנקים ואנשים (היו מקרים רבים בהם מפקדים ואנשי צוות החליפו ארבעה וחמישה טנקים).

ג. חלק משטח הלחימה נשאר בידי האויב. הדבר נכון לרובו של קו המעוזים בתעלה וכן לשטחי הלחימה בהם מצויות כיום הארמיה השנייה והשלישית ממזרח לתעלה. בשטחים אלה נשארו חיילים (חלקם בכלי רכב וטנקים פגועים) מבלי שניתן יהיה לחלצם.

2. בהתאם לפקודות הצבא על יחידה לדווח ולהודיע למטכ"ל/השלישות הראשית על נפגעים (כולל נעדרים) ומכאן, באמצעות קציני הערים, להעביר הודעות למשפחות. אך הקרבות הקשים והממושכים, הלחץ שנוצר על המפקדים וכן היפגעותם של רבים מהם והחלפתם על ידי אחרים תוך כדי קרב, מנעו מהיחידות להעביר דיווח מלא ומהימן. כתוצאה מכך, ועם היוודע ההיקף הריאלי של הנעדרים נוצר צורך דחוף להקים גופים חדשים שלא היו קיימים בעבר, כדי לתת פתרון מרכזי לבעיית הנעדרים.

(א"צ, 31/22/1977).

ניתן לראות כי בפרשנות של גופי כוח האדם לגורם לבעיית הנעדרים מושם דגש על אלמנט ההפתעה - במקביל לועדת אגרנט שראתה בכשל המודיעיני ובהפתעה את שורש הבעיה, גם אכ"א רואה בהפתעה ובמהירות את הסיבה המרכזית למצב. מתוך תובנה זו נגזר עיסוק אינטנסיבי באמצעי הזיהוי ובשבצ"ק

מפיק לקחים ממלחמת יום כיפור וקובע:

כלי הנשק המודרניים קטלנים בהרבה מכלי הנשק שבהם השתמשו בעבר... מידת הקטלניות מהווה בעיה, כי על פי תפישת הלחימה שלנו או חייבים לנוע, ואין לנו יכולים לנוע בשדה קרב כה קטלני, קודם שהצלחנו לשתק את מערכות הנשק של האויב.

(א"צ, 26/1039/1978)

בצה"ל, לא התאפשר דיון שכזה בשל הרטוריקה של רגישות החברה לנפגעים. כך "הופקדה" הרגישות בידיה של החברה, ובמשך דורות חינכו מפקדים על הטעות של פיקוד הדרום בכך שבחר להתעסק בכל מעוז ומעוז ולשחוק את כוחו בניסיונות חילוץ עקרים, תוך ניתוח "קר" של סוגיית הנפגעים. לא נעשה ניסיון לחבר את שני הערכים לתוך שדה הקרב עצמו מתוך הבנה שהרגישות איננה מופקדת רק בידי החברה, אלא היא מחלחלת לתוככי הצבא והיא חלק מהתפיסה המבצעית עצמה. ניסיון אמיץ כזה מחייב לשאול ביושר האם באמת בתפיסות הדאגה לנפגעים הקיימות כיום, שהפכו לציפיות מופנמות של מפקדי צה"ל מעצמם, ניתן לתמרן, לשפר עמדות, לראות את התמונה בכללותה ולא להתעסק בכל נפגע? ואם לא - האם יש למפקדי צה"ל רצון ותעוזה לצאת באופן שיטתי נגד רף הציפיות הקיים לטיפול בנפגעים, לא רק בהלקאות העצמיות שלאחר המלחמה, אלא גם בימי שלום?

לאור זאת, יתכן שההפתעה מה"רגישות לנפגעים" במלחמת לבנון השנייה היא תוצר של ההדחקה רבת השנים והמתמשכת של הריון בטיפול בנפגעים כחלק מליבת התורה המבצעית, ובחירה בפתרון הקל של "האשמת" החברה ברגישות ובחולשה, והתמקדות בהיבטים מבניים וארגוניים בתחומים הקלים יותר לשליטה ולניהול.

מבצע "עופרת יצוקה" מחדד עוד יותר את הצורך לדון בזיקות שבין הטיפול בנפגעים ובין דפוסי הפעלת הכוח. זאת משום שכאמור הרגישות לנפגעים הוטמעה בפקודת המבצע בהיבטים רבים. "עופרת יצוקה" מסמלת הבנה מעמיקה שסוגיית הטיפול בנפגעים גוזרת משמעות רחבות על אופן הפעולה המבצעי. אולם, השאלה היא האם הדימוי של החברה כמי שלא מסוגלת לשאת בנפגעים הינו מוצדק, אפקטיבי, אדפטיבי ומאפשר מרחב של גמישות בבחירה מתוך רפרטואר האפשרויות של הפעלת הכוח.

הראיה הפרטנית ושאלת התוויית המדיניות

מלחמת יום הכיפורים מסמלת מעבר מהתמודדות ארגונית יותר ברמת המאקרו עם תופעת הנעדרים, להתמודדות פרטנית יותר. נקודת המוצא של מלחמת יום הכיפורים הייתה התייחסות לתופעת הנפגעים בהתבוננות מרמת המאקרו ובדפוסי פעולה כלליים ולא מובחנים. אמנם מול המשפחות השכולות נעשתה עבודה פרטנית, אולם בשיח הציבורי, עד חודש מרץ 1974 כל הנתונים שפורסמו

לטענות על הפקרה ונטישה ניתנת תשובה ארגונית על תהליכי דיווח מהחזית לעורך והצורך בהקמת מרכזים שיטפלו במשפחות. גם כאן, נושא הנסיגה משטחים והשאת חללים בשטח, איננו זוכה להתייחסות:

אני מבין היטב את הכאב והמרירות, מנת חלקן של משפחות הנעדרים והחללים אשר שלמו את המחיר היקר ביותר, וחשו עצמן בשלב הראשון של המלחמה נעזבות על ידי צה"ל.

תחושה זו שהיא מובנת לי מאוד - אינה צודקת. לא חל שום שינוי במסורת של צה"ל המקדשת את חיי האדם הלוחם ואת הדאגה למשפחתו.

מלחמת יום הכיפורים התרחשה בנסיבות קשות ובלתי צפויות. יחידות רבות לחמו ללא הפוגה מראשית המלחמה ועד יום הפסקת האש. שינויים ותמורות חלו ביחידות אלה. אנשים נפגעו, אנשים הוחלפו... הדבר הביא ברוב היחידות למצב בו דיווח בדוק ומהימן התאחר ביותר. ברור שהגורם העורפי בצה"ל, המופקד על ההודעות למשפחות, איננו יכול להודיע אלא באם הודעה כזו מגיעה מהיחידה...

כדי להתגבר על היקף הבעיות הקמנו במהלך המלחמה גופים חדשים שיעסקו באיתור הנעדרים ובקשר עם משפחות הנפגעים. קיימים כיום במסגרתנו המרכז לאיתור נעדרים החוקר ביסודיות כל מקרה ומקרה. הקמנו כמו כן יחידה לקשר עם המשפחות המביא את המידע לידיעת המשפחות ומטפל בבעיותיהן בתחומים השונים.

מכתב ראש אכ"א למשפחה שכולה בתאריך

(1977/22/41, א"צ, 24/12/1973)

אגף כוח האדם וצה"ל הבלטו עשייה מבנית ארגונית, ולא התמודדו עם השאלות המבצעיות-ערכיות של נסיגה למול החזקה בשטח בכל מחיר, שעלו מדברי המשפחות.

ברוח זו, אחזור לנושא המחקר - הרגישות לנפגעים - ואטען כי העיסוק בהיבטים מבניים ונשלטים מהווה מנגנון ארגוני לא מודע המשמש להסתת הדיון מהתחומים המבצעיים הכאובים אל תחומים אדמיניסטרטיביים. הדיונים במטכ"ל על חולשת החברה הישראלית מסיטים את הזרקור כלפי חוץ, ומונעים דיון בליבת התורה הצבאית וערכי צה"ל כיצד ניתן לשלב בין הרצון לחתור לתמרון ולניידות מבצעית המחייב גמישות, לערך הרעות והדאגה לנפגעים שמעכב את התקדמות הכוח בקרב עד כדי פגיעה בביצוע המשימה?

מעניין לראות שגם אם בצה"ל של מלחמת יום הכיפורים הוסטה תשומת הלב מהדיון המבצעי-ערכי לדיון בחולשות החברה, בצבא ארה"ב היה מי שייצר את הקישור בין תופעת הנפגעים לקושי בתמרון. הגנרל דה-פוי, ראש אגף התורה וההדרכה בצבא ארה"ב,

מסמכי המרכז לקשר עם המשפחות:

הצגת תמונות השבויים באולמי "תחביב" - המהומה שם היתה רבה, האנשים התווכחו ביניהם בלהט על זהות התמונות, כאשר כמה משפחות טוענות על אותה תמונה שהיא דמות בנם, ומאחר שאיש לא יכול היה לתת מידע... הפך המקום למוקד של סערה ומרידות. אם נוסף לכך את אותו ציבור שהגיע למקום מלא ציפיות לזיהוי יקירם והנה לא זיהוהו באף תמונה... עם הקמת המרכז הועברו אליו התמונות.

(א"צ, 344/119/1978).

3. הסדרי הפרסום והקבורה - מקבלת החלטות גורפות וטיפול

קבוצתי, לרפואי טיפול ב"פינצטה" - בתהליכי הפרסום של רשימת הנפגעים ניתן היה לזהות את אותה מגמה של מעבר מהתבוננות על התופעה כמקשה אחת, לראיה פרטנית יותר, התופרת חליפות לפי מידתה של כל משפחה שכולה בנפרד. החל מאירועי חודש לפרוץ הקרבות בלט הניסיון הצה"לי לאחד את הטיפול בנפגעים משיקולים שונים:

יבדק עם ר' אכ"א אם ניתן לרכז את ימי האזכרות ליום אחד, ועל ידי כך לכסות חד פעמית בטלוויזיה.

(דיון קבוצת פירסום, 31/10/73, א"צ, 23/163/1977).

לקראת פרסום הרשימה השמית, צה"ל עבר מקביעת מדיניות כוללת, לעבודה פרטנית עם כל משפחה:

עדיין לא סיכמנו מאומה בקשר לנעדדים. הלכנו, אפוא, אל ועד משפחות הנעדדים כדי להתייעץ איתם, ושאלנו את דעתם, אם יש לפרסם גם את שמות הנעדדים בחוברת הזכרון... כתוצאה מבידורים מקיפים שערכנו, הביע ועד הורי הנעדדים את דעתו, כי לא רצוי לצרף את שמות הנעדדים לחוברת. כיבדנו את רצונם בשלב זה, וכך פורסמה ההודעה כי חוברת הזכרון תכלול את שמות החללים בלבד. אחרי כמה ימים הסתבר לנו, כי הועד של הנעדדים לא שיקף את דעת כלל משפחות הנעדדים, וכדי להיות בטוחים ברצונם העברנו משאל מיוחד בין משפחות הנעדדים. ואז הסתבר לנו כי חלק ממשפחות הנעדדים עומד על כך כי שמות הנעדדים יפורסמו בחוברת הזכרון.

החלטנו כי כללית נכלול בחוברת את שמות הנעדדים, מלבד אותן משפחות שבקשו במפורש לא לפרסם את שמות יקיריהם. מתוך 2,573 חללים נתבקשנו רק על ידי קרובי 40 חללים ונעדדים לא לפרסם את שמותיהם.

(בשן בראיון עם ר' אכ"א, ידיעות אחרונות, 15/3/74).

תופעה דומה התרחשה לקראת קבורת הקבע. צה"ל עבר ממגמה של טיפול קבוצתי בלוויית, לטיפול פרטני:

לפי בקשת המשפחות - לוויית נפרדת לכל חלל. צה"ל נענה לבקשתן של משפחות שכולות רבות והחליט לערוך לוויית

היו סך כל הנפגעים בקטגוריות השונות, ללא עיסוק בזהותם הפרטנית. לאחר חודש מרץ, עם פרסום הרשימה השמית, רק אז החל דיון ברמה הפרטנית בשיח הציבורי. ניתן להמחיש את המעבר מהתבוננות כוללת להתבוננות פרטנית דרך אופן הטיפול במשפחות השכולות. ניתן לזהות את המעבר מדפוסים כוללניים ללא דיפרנציאציה לדפוסים פרטניים ומובחנים בכמה זירות פעולה שונות:

1. **הפניה למשפחות** - במהלך התקופה חודדו נהלים שדרשו יחס אישי יותר ופרטני למשפחות השכולות, נהלים שהחליפו פרקטיקות של טיפול שבלוני יותר ואישי פחות, כפי שמלמדת הנזיפה הבאה שגשלה מלשכת ראש אכ"א למשרדי קצין העיר אי שם בארץ:

נראה לי שצורה זו של תשובה פוגעת ומעליבה.

האין צורת תשובה מקובלת לאזרח הפונה לצה"ל? (מר, משפחה יקרה וכו').

האם לחייל שהוא בנם אין מספר אישי ודדגה?

היכן התאריך העברי (כתיבה צבאית)?

מהפניה על המסמך ברור כי בפניות אלה עוסקות הפקידות בלבד ואין תשומת לב מיוחדת...

ובמקרה זה, שהפניה של משפחה שכולה, האם אין אפשרות להוסיף מילה רכה?

עצם העברת תשובה משוכפלת (סטנסיל) פוגעת ומעליבה, ומוכיחה לאזרחינו כי פניותיהם כוללות שם בלבד ללא ביטוי להתחשבות ולבדיקה מעמיקה (גם בלשכה זו נענים למאות פניות ציבור, אולם כל פניה זוכה לטיפול ופניה אישית).

(א"צ, 31/12/1973, 43/22/1977).

2. אופן החשיפה לפרטי מידע - היחס הכוללני יותר התבטא

גם באופן שבו זומנו המשפחות לסייע באיתור בנם על פי מידע שעמד לרשות צה"ל. ביטוי ליחס כוללני שהתחלף ביחס פרטני היה חשיפת המשפחות לצילומי שבויים מתוך התקשורת הערבית. בתחילת הדרך זומנו כל המשפחות להקרנות משותפות באולמי קולנוע "תחביב". בשעת מעשה הדברים הוצגו כחוויה משפחתית קולקטיבית:

משפחות הנעדדים מצליחות לזהות את יקיריהם מבעד לסרטים ותמונות שצולמו במחנות השבויים במצרים וסוריה... כבר זוהו לפי צילומים אלה 51 ישראלים כולם משפחה אחת גדולה... יש סיכוי טוב, מרגיע אותם סא"ל יצחק, משום שלגבי צה"ל כל הנעדדים הם בינתיים בחזקת חיים.

(אלמוג, ידיעות אחרונות, 28/10/1973).

אולם במבט לאחור, ההתייחסות לנעשה בהקרנות המשותפות הייתה ביקורתית, והמערכת ציינה לחיוב את המעבר לדפוסים פעולה פרטניים למול המשפחות, כפי שמלמד הציטוט הבא, מתוך

במבצע "עופרת יצוקה" ובתקופה שאחריו ניתן לזהות מגמה של בידול בין היחס לנפגעים ברמת המאקרו, לבין היחס לכל נפגע ברמת המיקרו. ברמת המאקרו, ניתן לזהות ניסיון מוקדם לתיאום ציפיות ולייצור לגיטימציה לעצם קיומם של נפגעים. בדרך זו ניתן היה לכאורה לנהל את המבצע מבלי לפתוח את עצם קיומו לדיון כל אימת שיש נפגעים. ההתייחסות אל הנפגעים מירי כוחותינו כאל גזרה נתונה, גם על ידי המשפחות השכולות עצמן, ממחישה את אפקטיביות מנגנון תיאום הציפיות המוקדם. בה בעת, ברמת היחס לפרט הבודד, הקמפיין לשחרור גלעד שליט בימים שלאחר המבצע ממחיש עד כמה השיח התקשורתי והחברתי הינו פרטני ואישי מטיבו, ומתייחס לנפגעים באופן לא "מנוהל". מיעוט הנפגעים ב"עופרת יצוקה" מנע את הצורך בהתמודדות עם הפער בין ההגיון ברמה העקרונית המנסה "לתאם ציפיות" ו"לנהל סיכונים", לבין ההגיון של התייחסות לכל פרט ופרט כעולם ומלואו. יש להניח שבאירועים מבצעיים עתידיים הפער בין רמת המיקרו לרמת המאקרו יהווה סוגיה שצריך לתת עליה את הדעת.

טשטוש הדיכוטומיה שבין חזית לעורף
פרשנות נוספת שניתנה לקשיים בטיפול בבעיית הנעדרים, הסתמכה על המשגה חזית-עורף. נטען כי הטיפול בבעיית הנעדרים יוצא מנקודת הנחה, כי הגורמים בחזית הם מקור המידע ועליהם לדווח לעורף. בשל העובדה כי דיווחים כאלה לא הועברו, נותרו הגורמים האמונים על הטיפול בעורף (קציני הערים) חסרי אוניס. הלקח שנגזר מכך היה כי קיים צורך להקים גורמים עורפיים חזקים, שיהיו מחד גיסא מוכוונים טיפול בסיטואציה הרגישה של משפחות שכולות (מרכז לקשר עם המשפחות), ומאידך גיסא בעלי יכולת פעולה עצמאית בתחום איתור הנעדרים (המרכז לאיתור נעדרים). כתוצאה מתובנה זו הוקמו הגופים שהוקמו באכ"א באותה תקופה. גם במכתבים למשפחות, מדגיש ראש אכ"א את התמה של נתק בין החזית לעורף כשורש הבעיה בטיפול בנפגעים:

ברוך שהגורם העורפי בצה"ל, המופקד על ההודעות למשפחות, איננו יכול להודיע, אלא נאם הודעה כזו מגיעה מהיחידה...

כדי להתגבר על היקף הבעיות הקמנו במהלך המלחמה גופים חדשים שיעסקו באיתור הנעדרים ובקשר עם משפחות הנפגעים. קיימים כיום במסגרתנו המרכז לאיתור נעדרים החוקר ביסודיות כל מקרה ומקרה. הקמנו כמו כן יחידה לקשר עם המשפחות המביא את המידע לידיעת המשפחות ומטפל בבעיותיהן בתחומים השונים.

(מכתב ר' אכ"א למשפחה שכולה בתאריך 1977/22/41, א"צ, 24/12/1973)

ובמכתב נוסף ברוח דומה:

פרק הזמן שדרוש היה להקמת המנגנון וביצוע החקירות

נפרדות לכל חלל מחללי מלחמת יום הכיפורים בעת העברת הגופות מבתי הקברות הארעיים לבתי קברות קבועים. קודם לכן תוכננו 4 לוויות ביום בקבוצות של 5 חללים. משפחות שכבר קבלו הודעה מקציני הערים על מועדי ההלוויות ידאו הודעה זו כמבוטלת.

(ידיעות אחרונות, 22/7/1974).

המעבר לטיפול פרטני התרחש במקביל לתהליך העצמת ההיבטים הפוליטיים של השכול (לבל ורונאל, 2006). הפיכת השכול לפוליטי התאפיינה בראש ובראשונה בהתאגדות המשפחות ופעולתן כקולקטיב מול הממסד. מעבר לערכים ההומאניים שמייצגת הגישה הפרטנית, בראיה ביקורתית ניתן לטעון שהגישה הפרטנית מבטאת ניסיון של הצבא לייצר מגמת נגד לפוליטיזציה של השכול על ידי העברתו מהזירה הציבורית הפוליטית לזירה האישית. המדיניות הפרטנית אמנם גובה מצה"ל משאבים רבים יותר במפגש מול המשפחות, אבל מצמצמת את מרחבי החיכוך והמפגש בין המשפחות השכולות, תוך נטרול תחושת חוסר האכפתיות. הגישה הפרטנית מאפשרת להתחמק מהתמודדות עם סוגיות כאובות שהארגון לא רוצה לעסוק בהן ברמת המאקרו המוצהרת. דוגמה לכך היא סוגיית הבנים היחידים בשרות מילואים. הנוהל בצה"ל של מלחמת יום הכיפורים היה להגביל את שיבוץ הבנים היחידים ביחידות לוחמות רק במהלך שרות החובה ולא בשרות המילואים. בחודשים שלאחר מלחמת יום הכיפורים הוצפה לשכת ראש אכ"א במאות רבות של בקשות להצבת בנים יחידים ביחידות עורפיות. דיון פומבי בסוגיה מערכתית זו היה מחייב התמודדות עם סוגיות רגישות כדוגמת החשש בחברה הישראלית מהיפגעות בלחימה. הגישה הפרטנית מול כל פונה אפשרה טשטוש של המגמה וטיפול בה מבלי להפוך אותה לחלק מהשיח הציבורי, כפי שניתן ללמוד מדיון שנערך בנושא:

הנדון - בנים יחידים: המדיניות הצה"לית היא, שחיילי מילואים שהם בנים יחידים להוריהם, ישובצו ביחידות על פי נתוניהם האישיים והמקצועיים ובהתאם לצרכי כח האדם, ולא דווקא יוצבו ביחידות המותרות לשירות בנים יחידים. בהתייעצות עם מפצ"ד הוצע, שאין לפרסם תשובה בנושא מעל גבי העיתונות, אלא לבקש את פרטי הפונים, כדי שתשובה ברוח זו תועבר ישירות באמצעות מפקדיהם.

(א"צ, 23/163/1977, 13/12/1973)

לגישה הפרטנית מעלות רבות - היא מְבַנֶה יחס הומאני כלפי המשפחות ומסייעת לצה"ל בהתמודדות עם הפוליטיזציה של השכול. אולם יתכן ששנים של התמודדות פרטנית בנושא העבירו את צה"ל לקיצוניות השנייה - קושי להתוות מדיניות רחבה, הישאבות כל פעם לאירועים השוטפים, עצירה מלאה בכל מקרה של נפגע בודד, ועוד. היכולת להתוות מדיניות ולראות את תמונת הקרב מעבר לפרטים מחייבת ראייה מערכתית יותר בנושא.

הפרטיים (סלולאריים) והציבוריים (נוכחות התקשורת). גם העובדה כי לשטח הלחימה כמעט לא נכנסו דרגים עורפיים ולא נבנו בשטח עזה מפקדות ומתקנים המסמלים שגרת לחימה, אפשרה לחדד את הפער שבין החזית לעורף. במתארים אחרים, התמשכות הלחימה וכניסה ל"שגרת לחימה" עלולים לאתגר מחדש את הדיכטומיה של חזית ועורף.

סיכום

מחקר זה מראה כי התחושה שהחברה הישראלית הינה רגישה לנפגעים, אין בה חדש. עם זאת, מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" מציבים אתגרים משמעותיים בסוגיית הטיפול בנפגעים שיש להתייחס אליהם. ההתבוננות ההשוואתית למול מלחמת יום הכיפורים מעלה את הכיוונים הבאים לחשיבה ולהתמודדות:

1. **משליטה במידע לשמידת ההבניה הטקסית וההירואית** - ברור שלא ניתן כיום, וגם לא רצוי, להחזיר את הגלגל אחורנית ולשלוט באופי הפרסום ובעיתויו במשך חודשים ארוכים. עם זאת, מוטל בפנינו האתגר שבהשפעה על אופן הפרסום - רציף או מרוכז, בנוסח חופשי או בצורה טקסטית ופורמאלית, האם להתייחס רק לפרטי הנפגעים או גם לסיפור המסגרת של שדה הקרב, כיצד לחבר את האובדן למשימה ולמשמעות ההקרבה, האם להדגיש את הפן האישי או את הפן הממלכתי, ועוד כהנה וכהנה.
2. **התנהלות בין סוגי ההירואיות** - הטחת ביקורת על הרגישות החברתית לנפגעים, לא רק שאינה בבחינת ביקורת בונה, אלא היא אף מדחיקה את הדיון הפנימי בהירואיקה האלטרנטיבית שעוצבה - הירואיקת הטיפול והדאגה לנפגעים. נדרש דיון אמיץ במהותה של הירואיקה זו, ערכי היסוד שבה, יתרונותיה וחסרונותיה, הזיקה בינה לבין ההירואיקה הצבאית הקלאסית, ועוד. הכרה בכך שהרגישות לנפגעים היא בראש ובראשונה ערך צבאי שמצוי במתח עם ערכים צבאיים אחרים היא המפתח לכל דיון בנושא. בהקשר זה ניתן לדון למשל בהיקף מקבלי העיטורים על פעולות לחילוץ נפגעים, למול עיטורים על גבורה בפעילות מבצעית למול אויב ללא נפגעים.
3. **הפניית הקשב להיבטים המבצעיים** - בהמשך לסעיף הקודם, העיסוק האינטנסיבי בפן החברתי של הרגישות לנפגעים מסיטה את הדיון מהסוגיות הצבאיות שעומדות על הפרק - בהינתן הערך של קדושת החיים והרגישות לנפגעים, כיצד מתבצע תמרון תוך כדי נפגעים? איך מתמודדים עם המתח שבין הרצון להעזי ולהיות מקורי לבין החשש מנפגעים? איך מתקשרים כלפי הסביבה האזרחית את ישיקולי ניהול הקרב? וחשוב מכל: איך נמנעים מראיה סטריאוטיפית ודיכטומית

הוא אותו פרק זמן מצער שהוליד בלבכם תחושת אכזבה ומרירות...הקמנו שני מרכזים...

אני יודע היטב שאתם כשאר המשפחות זקוקים לקשר ופגישה עם חברו לנשק של בנכם. מצבנו הצבאי המיוחד לא אפשר עד עתה לקיים זאת כפי שהיינו רוצים אך בקרוב הדבר יבוא על תיקונו.

(א"צ, שם).

ניתן לראות כי אכ"א התארגן לאור התבונה כי קיים צורך בגופים עורפיים שיתנו מענה לצורכי המשפחות, בשל העובדה כי היחידות בחזית הלחימה מתקשות להתמודד עם הנושא.

בראיה ארגונית, ניתן לגזור מדבריו של תומפסון (Thompson, 1967). תומפסון טוען כי ארגונים מנסים לחצוץ בין הסביבה לבין הליבה הטכנולוגית שלהם - אותו גוף האמון על משימת העיבוד או הייצור המרכזית של הארגון. החציצה בין הסביבה לליבה הטכנולוגית מייצרת יציבות בליבה, יציבות ההכרחית למילוי משימותיה. הליבה הטכנולוגית של הארגון הצבאי היא היחידות הלוחמות, ולטענתנו התהליכים שהתרחשו בעקבות המלחמה נועדו לייצר עברה יציבות. בתחום הנפגעים, ההגנה על היחידות הלוחמות היא בדרך של ניתוק והפרדה (decoupling). הווה אומר, לא רק הגנה על הגופים הלוחמים, אלא ממש יצירת חיץ בינם לבין הסביבה הביקורתית, כאשר גופי מעטפת נותנים את המענה לדרישות הסביבה באמצעות נהלים ופרוצדורות, וגופי הליבה ממשיכים לעסוק בשלהם כמקודם. הפעולה בדרך של חציצה והגנה פעלה גם בתוך הגופים העורפיים עצמם שעסקו במשימת הנעדרים. ההפרדה בין המרכז לאיתור הנעדרים ובין המרכז לקשר עם המשפחות, משקפת אף היא ניסיון להקים גוף שיעסוק בממשק עם הסביבה ויתווך אותה באופן לא ישיר לגופים ה-"ליבתיים" בתחום הנפגעים, העוסקים בפועל במשימת איתור הנעדרים. ברור שבפועל גם מפקדים וגם אנשי איתור נפגעים היו בקשר עם המשפחות, אולם במקרים רבים המבנה הארגוני אפשר להקל על הממשק, תוך בניית גופים מקצועיים האמונים על הממשק הטעון והבעייתי בעולם הנפגעים.

במלחמת לבנון השנייה לא התקיימה אותה דיכטומיה בין חזית ועורף. זאת הן בפן המבצעי - כאשר למעלה ממיליון תושבים היו נתונים תחת מתקפת טילים, והן בפן התקשורתי, כאשר התקשורת הביאה את מראות החזית בזמן אמת לעורף. בנוסף, הטלפונים הסלולאריים ייצרו ממשקים רבים ומיידיים בין החזית לעורף. במציאות כזו, נדרשו המפקדים להתמודד תוך כדי לחימה עם דרישות הסביבה האזרחית, השונות במאפייניהן מדרישות שדה הקרב. יתכן שהרגישות לנפגעים משקפת את הקושי לנהל את הממשק עם הסביבה ללא דרג חוצץ בין הליבה המבצעית לסביבה האזרחית.

מבצע "עופרת יצוקה" ניסה לשוב ולהסדיר את הממשקים הללו בין חזית לעורף באמצעות ניתוק הלוחמים מערוצי התקשורת

- לוי, י. (2005). **מלחמת הנידחים**. הארץ, 3/2/2005.
- לוי, י. (2007). **מצבא העם לצבא הפריפריות**. ירושלים: כרמל.
- לבל, א. ורונאל, נ. (2006). **אנטומיה של זעם ואובדן - פסיכולוגיה פוליטית של שכול: מחקר משווה בין קבוצות הורים שכולים שהפכו ליזמים ציבוריים. סוגיות חברתיות בישראל**, 2, 116-
- מלקינסון, ר., רובין, ש., וויצטום, א. (תשנ"ג). **אובדן ושכול בחברה הישראלית**. ירושלים: כנה, ההוצאה לאור משרד הביטחון.
- Berger, P., Berger, B., & Kellner, H. (1973). *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. New York: Vintage Books.
- Ben Ari, E. (2005). Epilogue: A "good" military death. *Armed Forces and Society*, 31(4), 651-664.
- Ender, M. G., & Hermsen, J. M. (1996). Working with the bereaved: U.S. army experiences with nontraditional families. *Death Studies*, 20,
- Ender, M. G., Wechsler-Segal, M., & Carson-Stanley, S. (1999). Role conformity and creativity: Soldiers as administrators and caregivers after loss. *Death Studies*, 23,
- Kummel, G., & Leonhard, N. (2005). Casualties and civil-military relations: The German polity between learning and indifference. *Armed Forces and Society*, 31(4), 513-536.
- Lebel, U. (2006). "Whom to blame?" The culture of loss following crisis: culture shifts in the bereaved parents-state relationship. *Journal for Cultural Research*, 10(4), 363-388.
- Lebel, U. (2007). *Politics of Memory*. Routledge: London.
- Levy, Y. (2008). The linkage between Israel's military policies and the military's social
- של רגישות החברה, עד כדי הקצנה ותחושה של חוסר מרחב לשיקול דעת ולפעולה צבאית.
4. **בין פרט למערכת** - כיצד ניתן לשמר את היתרונות הערכיים והארגוניים שבפרקטיקות הפרטניות בתחום הנפגעים, לצד הצורך להתוות מדיניות על בנושא? האם במציאות הנוכחית די בהתמודדות הפרטנית בכדי להתמודד עם התהליכים בעולם הנפגעים? אילו כלים, מנגנונים מבניים ואופני פעולה יכולים להעשיר את פרטואר ההסתכלויות ולייצר יכולת להתוות מדיניות מאוזנת בנושא?
5. **בין הגנה לחשיפה** - כיצד ניתן לסייע למפקדים בניהול משימות שונות ואף סותרות במאפייניהן, כמו ניהול קרב ודאגה למשפחות ולסביבה האזרחית? האם במציאות הנוכחית קיים ערך לגופי מעטפת תומכים שיסייעו למפקד להתפנות למשימה? האם נדרשת חלוקת קשב מובנית על ציר הזמן? האם נדרש חונך מלווה שהוא מפקד בוגר ומנוסה לסיוע בהתמודדות עם סוגיות רגישות כאלה תוך כדי לחימה?
- מלחמת לבנון השנייה המחישה עד כמה נושא הנפגעים יכול בנסיבות מסוימות ומתוך רצף של אירועים נקודתיים להפוך למגמה אסטרטגית כוללת. מבצע "עופרת יצוקה" חידד עוד יותר את העובדה כי הרגישות לנפגעים איננה תופעה חברתית המשפיעה מבחוץ על הצבא, אלא היא מוטמעת בתוך דפוסי הפעולה הארגוניים ומעלה שאלות מבצעיות וערכיות רבות - שאלות מערכתיות החורגות מאופן הטיפול במשפחות השכולות. כולי תקווה שתקופות הרגיעה היחסית שבין המלחמות לא יעמעמו את הצורך ה"לי הקריטי לעסוק בנושא הנפגעים מזווית מערכתית ועקרונתית כחלק ממאמץ ההתכוננות למלחמה.

מקורות

- אילני, ע. (2007). **מחקרי הנספית**. הארץ, 7/9/2007.
- גופמן, א. (1989). **הצגת האני בחיי היום-יום**. תל אביב: רשפים.
- גרומן, ג. (2006). **נמופת למבקרי הממשל - היסטוריית השכול**. חדשות NRG, 30/9/2006.
- דורון, ג., ולבל, א. (2003). **פוליטיקה של שכול**. תל אביב: חידקל.
- חסון-רוכלין, י. (2006). **הורות לחיילים בישראל כמשאב פוליטי**. עבודת מ.א.: האוניברסיטה הפתוחה
- לוי, י. (2003). **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל**. תל אביב: ידיעות אחרונות.

Armed Forces and Society, 31(4), 487-512.

- Van Der Meulen, J., & Soeters, J. (2005). Considering casualties: Risk and loss during peacekeeping and warmaking. *Armed Forces and Society*, 31(4), 483-486.
- Weiner, E. C. (1990). The threat to the legitimacy of war posed by the fallen soldier: The case of Israel. In: Wyatt, T. C., & Gal, R. *Legitimacy and Commitment in the Army*. New York: Greenwood Press.

הערות שוליים

2 *Winter Campaign* - "מערכת החורף" מתקפה סובייטית אכזרית על פינלנד שהחלה ב-30 בנובמבר 1939. המערכה הסתיימה ב-"הסכם שלום", בו נאלצה פינלנד לוותר על כעשירית משטחה וכחמישית מהיכולת התעשייתית שלה. (הערות העורך).

composition. The case of the Al-Aksa intifada. *American Behavioral Scientist*, 51(11), 1575-1589.

- Levy, Y. (2009). An unbearable price: War casualties and warring democracies. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 22, 69-82.
- Samet, E. D. (2005). Leaving no warriors behind: The ancient roots of a modern sensibility. *Armed Forces and Society*, 31(4), 623-649.
- Shamgar-Handelman, L. (1986). *Israel War Widows: Beyond the Glory of Heroism*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- Smith, H. (2005). What costs will democracies bear? A review of popular theories of casualties aversion.